

Gezamenlijk geloven

‘Drie confessionele partijen op weg naar één CDA in stad en land’

Jasper Rongen

S4058933

Opleiding Geschiedenis

Begeleider: Dr. H. G. J. Kaal

Masterscriptie 15-01-2016

Masterprogramma ‘Politiek & Parlement’ cohort 2013/2014

Radboud Universiteit Nijmegen

Afbeelding titelblad: Piet Steenkamp tekent het fusieprotocol van het CDA op 12 oktober 1980. Bron: Trouw, 13-01-2016.

Inhoudsopgave

Inleiding	4
Geschiedschrijving over de fusie van het CDA.....	4
Politiek op lokaal niveau	8
Onderzoeksopzet	9
Tot slot.....	12
Hoofdstuk 1 Schuifelend naar de onderhandelingstafel.....	13
Inleiding.....	13
Concrete stappen.....	13
<i>De Groep van Achttien</i>	14
<i>Stuurgroep, Contactraad en prefederatieve fase</i>	17
Ideologische discussie	19
<i>De ideologische conflicten op lokaal niveau</i>	21
Machtsverhoudingen	22
<i>Interne partijtwisten</i>	22
<i>Verhoudingen tussen de partijen</i>	23
Conclusie	26
Hoofdstuk 2 Idealisme en pragmatisme	27
Inleiding.....	27
Concrete stappen.....	27
<i>1975: Het jaar van conferenties en bijeenkomsten, met alle gevolgen van dien</i>	28
<i>Verkiezingen en de totstandkoming van het CDA</i>	32
Ideologische discussie	35
Machtsverhoudingen	37
Conclusie	43
Slotbeschouwing	46
Vervolgonderzoek	48
Literatuurlijst.....	49
Websites.....	49
Bronnen	50

Inleiding

Tussen 1980 en 2010 was het CDA, in 1980 ontstaan uit een fusie tussen de ARP, CHU en KVP, consequent één van de drie grootste politieke partijen in Nederland. De drie voorlopers besloten in 1980 definitief om de krachten te bundelen, waardoor er één grote partij ontstond, die op slag de tweede partij in de Tweede Kamer werd. Daarvoor speelden de drie voorlopers gezamenlijk eenzelfde rol van betekenis, alleen opereerden zij niet altijd gezamenlijk. In de eerste twee decennia na de oorlog waren er geregeld kabinetten waarvan één van de drie partijen geen deel uitmaakte. Dankzij de fusie ontstond er een machtsblok waar op landelijk niveau rekening mee gehouden diende te worden.

De geschiedenis van het CDA is een onderwerp dat menig onderzoeker heeft bezig gehouden. Zij hebben verscheidene invalshoeken gekozen, waarvan de belangrijkste verderop worden behandeld. In het bestaande onderzoek wordt aandacht geschonken aan de beweegredenen voor de fusie. In de volgende paragraaf zullen enkele invalshoeken worden gegeven van waaruit de fusie onderzocht is. De nadruk ligt op partijleiders, prominente partijleden, partijcommissies en werkgroepen die zich met het onderwerp bezig hielden. Deze maken onderdeel uit van de top van de partij.

Geschiedschrijving over de fusie van het CDA

De fusie van het CDA is door veel onderzoekers nader bekeken, met name de achterliggende redenen voor de fusie. Historicus Rutger Zwart heeft in zijn proefschrift *Gods wil in Nederland* een kort overzicht gegeven van een aantal vooraanstaande auteurs die hierover gepubliceerd hebben. Hij concludeert dat een meerderheid van de onderzoekers de machtspolitieke overwegingen als hoofdreden aanwijzen.¹ Historicus Hans Righart stelt dat de confessionele partijen flinke verliezen leden in 1967, het jaar waarin de fusiegesprekken intensiever werden.² Koole vult dit aan en stelt: ‘Het ontstaan van het CDA is een duidelijk gevolg van de ontzuiling en ontkerkelijking. Een structurele achteruitgang van de kiezersaanhang, of een vooruitzicht daarop, in een samenleving die steeds meer gesecculariseerd raakte, was de voornaamste reden waarom de drie grote confessionele partijen gingen samenwerken.’³ De maatschappelijke context van ontkerkelijking en ontzuiling liggen volgens Koole aan de basis van de machtspolitieke overwegingen om te fuseren. Dries van

¹ R. Zwart, *Gods wil in Nederland* (Kampen 1996), 13-14.

² H. Righart, *Het Onveranderlijke Nederland: Een eeuw confessionele politiek* (Voorburg 1989), 25.

³ R. Koole, *Politieke partijen in Nederland* (Utrecht 1995), 187.

Agt, eerste lijsttrekker van het CDA, gaf later aan dat het zetelverlies de belangrijkste oorzaak van de fusie was.⁴

Politicooloog en jurist Hans-Martien Ten Napel stelt dat het verlies aan politieke invloed ongetwijfeld een rol heeft gespeeld bij de fusie.⁵ Hij benoemt echter nog drie andere factoren. Allereerst dat er bij christenen een blijvende behoefte was om een eigen weg van christendemocratie te vervolgen, naast een liberale en socialistische weg. Hij stelt dat ‘het christelijk geloof van beslissende betekenis is voor *alle* terreinen van het leven – behalve voor het persoonlijke derhalve ook voor het maatschappelijk-politieke leven.’⁶ Ten tweede noemt hij de reeds bestaande samenwerking op Europees niveau van christelijke partijen, waardoor de groepen hun diversiteit in gedachtegoed moesten overwinnen om gezamenlijk op te kunnen treden.⁷

Ten derde merkt Ten Napel op dat de partijen ideologisch naar elkaar toe groeiden. De officiële fusiebesprekingen waren weliswaar in 1967 begonnen, maar daarvoor waren al informele contacten. Dit kwam voornamelijk doordat de KVP en ARP voor 1967 in een identiteitscrisis belandden. Johannes Bornewasser, gespecialiseerd in de KVP geschiedenis, stelde vast dat het belang van religie in het bestaan verminderde, waardoor het religieuze minder aan andere aspecten van het leven gekoppeld werd, waaronder de politiek.⁸ Het gevolg is dat een confessionele partij niet langer het logische gevolg is van de koppeling tussen geloof en politiek.

De ontwikkelingen binnen de katholieke kerk, met name het Tweede Vaticaans Concilie, zorgden ervoor dat de verhouding tussen kerk en samenleving veranderde.⁹ Binnen de KVP ontstond in 1963 discussie over het verband tussen deconfessionalisering en ontideologisering, waarbij het katholiek-confessionele minder benadrukt diende te worden. Dit mondde al snel uit in de vraag of er nog behoefte was aan een katholieke, of zelfs christelijke politieke partij.¹⁰ In 1966 werd *Grondslag en karakter van de K.V.P* gepresenteerd. In dit rapport werden de maatschappelijke ontwikkelingen en de daaruit voortvloeiende discussie over de grondslag behandeld. Er werd geconcludeerd dat de partij met algemeen christelijk karakter de voorkeur verdiende boven een expliciet katholieke partij, zij het dat de naam bij gebrek aan beter behouden kon blijven. Over ontideologisering werd

⁴ Meriënboer (e.a.), *Van Agt: Tour de Force*, 236.

⁵ Ten Napel, Een wet mag de zedelijke kracht van het volk niet te boven gaan, 36.

⁶ Ibid. 35.

⁷ Ibid.

⁸ J.A. Bornewasser, *Katholieke volkspartij 1945-1980, band II: Heroriëntatie en integratie (1963-1980)*, 7.

⁹ Ibid. 8.

¹⁰ Ibid. 9-10.

gesteld dat hier enkel mee ingestemd kon worden wanneer ideologie werd gezien als een verzameling van dogma's. De KVP moest echter wel een ideologische partij zijn, aldus het rapport. Hierbij werd ideologie verstaan als een set fundamentele inzichten in de mens en de wereld, die leiding geven aan de politieke visie.¹¹ Het is het verschil tussen leerstelling en leidraad. Deze discussie tekent de zoektocht naar het karakter van de KVP.

Binnen de ARP ontstond eveneens een discussie, met name over de koers die de partij moest navolgen. Het proefschrift *Deining: Koers en karakter van de ARP ter discussie, 1952-1970* van Jan Jaap van de Berg gaat dieper in op de ontwikkelingen. Vanaf de tweede helft van de jaren '50 ontstonden interne partijtwisten. De traditionele antirevolutionairen waren bezorgd over de groter wordende overheid, terwijl de moderne antirevolutionairen zich uitspraken voor een christelijk-sociale politiek, waarin de overheid niet enkel de functie van rechtsstaat had.¹² De maatschappelijke veranderingen zorgden er volgens Van de Berg voor dat er binnen de ARP opnieuw nagedacht moest worden over nieuwe en oude vraagstukken.¹³ Intern was men verdeeld bij de ARP over de wenselijke koers. De traditionele, behoudende groep was bang dat men de grondbeginselen verloochende door een nieuwe koers in te slaan. De vooruitstrevende groep was pragmatischer en, zo stelt Van de Berg, wenste de christelijke politiek in de praktijk te realiseren.¹⁴ Het gevolg was dat traditionele antirevolutionairen spraken van 'verwatering van de grondbeginselen'.¹⁵ Het was een teken dat er ook in de ARP geen consensus over de eigen identiteit was, evenals bij de KVP.

De ARP en KVP zagen dat de onderlinge ideologische verschillen tussen de christelijke groeperingen relatief kleiner waren dan de verschillen met andere maatschappelijke groeperingen.¹⁶ Naast machtspolitiek speelde ideologische verwantschap een rol, aldus Ten Napel. Zwart deelt deze visie en meent dat de KVP en ARP hun oude ideologieën loslieten, om op die manier open te kunnen staan voor meer samenwerking.¹⁷

Bij de CHU-leiding ontbrak voor 1967 de politieke wil tot samenwerking, terwijl er in de achterban wel animo voor was.¹⁸ In 1964 bleek uit een onderzoek dat 92% van de CHU-aanhangers voorstander was van één partij (bij de KVP en ARP was dat respectievelijk 81% en 88%).¹⁹ In de praktijk werkten de ARP en CHU op lokaal en provinciaal niveau al veel

¹¹ Structuurcommissie KVP, *Grondslag en karakter van de KVP* (Den Haag 1966), 13-14.

¹² J. van de Berg, *Deining: Koers en karakter van de ARP ter discussie, 1956-1970* (Kampen 1999), 149.

¹³ Ibid. 189.

¹⁴ Ibid. 197-201.

¹⁵ Ibid. 137.

¹⁶ Ten Napel, Een wet mag de zedelijke kracht van het volk niet te boven gaan, 35.

¹⁷ Zwart, *Gods wil in Nederland*, 201.

¹⁸ Ten Napel, Een wet mag de zedelijke kracht van het volk niet te boven gaan, 36.

¹⁹ H.-M. Ten Napel, *Een eigen weg, de totstandkoming van het CDA (1952-1980)* (Leiden 1992), 51.

samen.²⁰ De Unieraad wenste in de jaren 1962 tot en met 1965 gesprekken met de ARP te voeren, zij het met grote terughoudendheid.²¹ Toen de CHU, evenals de ARP en KVP eerder, in een identiteitscrisis belandde, werd samenwerking bespreekbaar.²² Met het aantreden van Tilanus jr. als leider werd de CHU progressiever, aldus Koole. Na een rapport van de commissie-Scholten, gericht op partijvernieuwing, aanvaardde de CHU een resolutie om verdere samenwerking met ARP en KVP na te streven.²³ Er was echter een behoudende groep in de CHU die hierop tegen was. Net als in de KVP en ARP werd er gediscussieerd over de koers van de partij. Ten Napel stelt dat het geestelijk klimaat van de KVP en CHU een aantal overeenkomsten vertoonde, waardoor onderling contact mogelijk werd. Tegelijkertijd stonden de ARP en CHU ideologisch gezien dicht bij elkaar.²⁴ Hierboven is reeds vastgesteld dat de KVP en ARP op dat gebied naar elkaar toe groeiden. Uiteindelijk konden officiële besprekingen in 1967 van start gaan.

Vanuit het CDA wordt ideologische verwantschap als hoofdzakelijke motivatie genoemd. Het Wetenschappelijk Instituut van het CDA (WI) onderbouwt dit aan de hand van chronologische gebeurtenissen en verkiezingsuitslagen, evenals Ten Napel.²⁵ Daarbij wordt erkend dat de electorale afkalving een rol heeft gespeeld. Het WI wijst bovendien op de grote gedrevenheid van de aanhang in het land om over te gaan tot een gezamenlijke partij omdat zij zich onderling verwant voelde.²⁶ Net als Ten Napel voert zij Europese samenwerking en de wil om een eigen weg te gaan als overige verklaringen.²⁷

Het besef van ideologisch verwantschap vormt de basis van Rutger Zwart zijn proefschrift. Hij onderzoekt de motieven achter het christendemocratische eenheidsstreven, waarbij hij bijzondere aandacht schenkt aan de ideologische factor.²⁸ Hij richt zich hoofdzakelijk op ARP en KVP.²⁹ Zwart onderscheidt drie fasen waarin de ideologische factor van belang was voor de partijen.³⁰ De derde fase besloeg dezelfde periode als dit onderzoek, van 1967 tot 1980. Het was een fase van ideologische discussie. Ten eerste debatteerde men over de grondslag: diende deze christelijk te zijn of erkende men ook humanistische bronnen?

²⁰ Ten Napel, *Een eigen Weg*, 53.

²¹ Ibid. 50.

²² Ten Napel, *Een wet mag de zedelijke kracht van het volk niet te boven gaan*, 36.

²³ Koole, *Politieke partijen in Nederland*, 124.

²⁴ Ten Napel, *Een wet mag de zedelijke kracht van het volk niet te boven gaan*, 36.

²⁵ H. Borstlap, C. J. Klop, *De groei naar het CDA: Momenten en impressies uit dertien bewogen jaren* (Franeker 1980), 179-180.

²⁶ Borstlap, Klop, *De groei naar het CDA*, 178.

²⁷ Ibid. 184.

²⁸ Zwart, *Gods wil in Nederland*, 14-15.

²⁹ Ibid. 14.

³⁰ Ibid.

Die discussie speelde binnen de KVP al eerder ging over de vraag in hoeverre er nog behoefte was aan een (exclusief) christelijke partij. Ten tweede discussieerde men over de positionering in het politieke spectrum: streefde men naar een centrumpartij of een progressieve partij? Dit werkte vertragend op het fusieproces.³¹ Het vertragende effect van ideologische discussie is voor Zwart bewijs dat de fusie niet louter uit electorale overwegingen is voltrokken. Zwart wijst, net als andere auteurs, op de ideologische verschillen tussen ARP, CHU en KVP. Alle genoemde auteurs richten zich voornamelijk op ontwikkelingen op landelijk niveau. Een politieke partij is echter afhankelijk van het draagvlak dat zij heeft in de samenleving. Anders gezegd: indien een politieke partij vertegenwoordigers wil leveren dan zal zij voldoende steun en stemmen van de bevolking moeten hebben.

Politiek op lokaal niveau

Politieke partijen hebben regionale en lokale afdelingen, die worden gerund door politiek betrokken vrijwilligers. Buiten hun politieke activiteiten om zijn zij leraar, brandweerman, arts of huisvrouw. Het lokale partijlid, dat in zijn vrije tijd politiek actief is, behoort tot de 'gewone' burgers. Daarmee wordt bedoeld dat politiek niet de voornaamste maar slechts één van de bezigheden van de persoon is. Lokale leden zijn onderdeel van het draagvlak dat een politieke partij zoekt, ervan uitgaande dat een lid stemt op de partij waarvan die lid is.

In bestaand onderzoek naar het CDA wordt de rol van de burger genoemd. Eén van de voornaamste verwijzingen naar reacties op de fusieplannen voor het CDA vanuit de burger betreft de actie 'Wij horen bij elkaar', een petitie die door in ieder geval 50.000, wellicht 80.000 mensen werd ondertekend.³² Hierin werd opgeroepen om tot een fusie over te gaan. Ter vergelijking: Het totale ledenaantal van het latere CDA bedroeg op dat moment bijna 140.000.³³ Deze landelijke actie is begonnen door voorzitters van de drie plaatselijke afdelingen te Haarlemmermeer, tegelijk met acties in Gelderland, Noord-Brabant en Limburg.³⁴ In het manifest werd benadrukt dat er op zowel plaatselijk, provinciaal als landelijk, eenstemmigheid heerst bij de drie partijen. Enkel de verhoudingen in de Tweede Kamer ten aanzien van het kabinet-Den Uyl waren problematisch. Dit zou de verhoudingen op lange termijn niet mogen schaden. Het manifest werd ondertekend door 174 prominente

³¹ Zwart, *Gods wil in Nederland*, 257.

³² Bornewasser, *Katholieke volkspartij*, 584.

³³ Overzicht van ledentallen per partij per jaar afkomstig van <http://dnpp.ub.rug.nl/dnpp/pp/opgeheven>, geraadpleegd op 05-10-2015.

³⁴ Ten Napel, *Een eigen weg*, 263.

personen.³⁵ De actie wordt gezien als een belangrijk moment in de vorming van het CDA en Koole is van mening dat het effect ervan ‘onmiskkenbaar’ is.³⁶

In het onderzoek naar de ontstaansgeschiedenis van het CDA ligt de nadruk op de ontwikkelingen aan de top. De landelijke partijen hebben ook provinciale en lokale afdelingen, waar ook een fusie plaats moest vinden. Onderzoekers verwijzen naar reacties en heersende ideeën op lokaal niveau in algemene termen als ‘er is aandrang van het volk om over te gaan tot een fusie.’³⁷ Een ander voorbeeld is de hierboven genoemde actie ‘Wij horen bij elkaar’. Ontwikkelingen in lokale afdelingen worden niet concreet benoemd of geanalyseerd. De actie ‘Wij horen bij elkaar’ is weliswaar lokaal geïnitieerd maar zegt weinig over de interne ontwikkelingen afdeling.

Aangezien de oorspronkelijke initiatiefnemers op lokaal niveau actief waren, is de veronderstelling dat zij daar op (in ieder geval gedeeltelijk) positieve wijze ervaring met samenwerking hebben opgedaan. Haarlemmermeer is illustratief voor veel afdelingen. Ten Napel vermeldt dat er ‘door ARP en CHU bij met name de raadsverkiezingen van 1966 opnieuw op ruime schaal was samengewerkt.’³⁸ In 1970 werkten de drie partijen bij sommige gemeenten samen voor de raadsverkiezingen.³⁹ De samenwerking tussen de drie partijen was er op lokaal niveau dus soms voordat er op landelijk niveau met één lijst werd uitgekomen. Door processen op lokaal niveau te onderzoeken wordt het mogelijk om inzicht te geven in reacties vanuit de samenleving op de fusieplannen, zoals in onderzoeken worden beschreven. Daarnaast kan er inzicht verkregen worden in de verschillen tussen de samenwerking op landelijk en lokaal niveau. Het fusieproces van lokale afdelingen is het centrale onderwerp van dit onderzoek.

Onderzoeksopzet

Met dit onderzoek wordt getracht een bijdrage te leveren aan het onderzoeksthema van de ontstaansgeschiedenis van het CDA door het fusieproces op lokaal niveau nader te analyseren. De landelijke ontwikkelingen worden in grote lijnen geschetst, enkel om weer te geven tegen welke achtergrond lokale processen zich afspeelden. Wie geïnteresseerd is in de details van de landelijke politiek vindt enkele overzichtswerken in de literatuurlijst, zij het dat dit slechts een greep is uit vele publicaties. Om het onderzoeksgebied in te perken is er gekozen voor lokale

³⁵ Ten Napel, *Een eigen weg*, 264.

³⁶ Koole, *Politieke partijen in Nederland*, 192.

³⁷ Borstlap, Klop, *De groei naar het CDA*, 178.

³⁸ Ten Napel, *Een eigen weg*, 53.

³⁹ Bornewasser, *Katholieke volkspartij*, 391.

afdelingen van de KVP. De KVP was de grootste van de drie fusiepartners. Zij haalde bij alle Tweede Kamerverkiezingen na de Tweede Wereldoorlog meer zetels dan de ARP en CHU samen.⁴⁰ In de volgende twee hoofdstukken zal blijken dat de landelijke KVP het snelst van de drie partijen een fusie gerealiseerd wilde zien, mede door het rap dalende aantal leden en zetels.⁴¹ Het is de vraag of dit op lokaal niveau het geval was. De ARP en CHU werkten al samen in veel gemeenten en zouden daar enkel nog met KVP samengaan. In gemeenten waar de ARP en CHU reeds samenwerkten, treedt de lokale KVP-afdeling daardoor toe als ‘buitenstaander’ bij de oprichting van een CDA-afdeling. Tot slot is er een praktische motivatie om voor de KVP te kiezen, daar het archief gecentraliseerd ligt in Nijmegen.

De centrale vraag van dit onderzoek luidt: Hoe werd er tussen 1967 en 1980 gereageerd vanuit de basis van de KVP op het fusieproces van de KVP met de ARP en CHU? Met ‘de basis’ wordt hier bedoeld op de (kader)leden van lokale KVP-afdelingen. Het gaat daarbij over de manier waarop lokale leden vorm gaven aan de fusie op lokaal niveau. Hielden lokale afdelingen rekening met de landelijke ontwikkelingen? Volgden zij de landelijke politiek of kozen zij voor een andere route? Kwamen zij dezelfde obstakels tegen of juist niet? Om de hoofdvraag te beantwoorden moeten twee zaken duidelijk zijn. Enerzijds dient helder te zijn hoe het fusieproces op landelijk niveau verliep. Dit wordt op basis van literatuurstudie in grote lijnen geschetst. Anderzijds dient helder te zijn hoe het proces zich op lokaal niveau voltrok. Dit wordt gedaan aan de hand van notulen, verslagen en correspondentie van lokale KVP-afdelingen. De voornaamste bronnen zijn notulen en verslagen van bestuursvergaderingen en algemene ledenvergaderingen.

Het archief van de KVP is gedeponneerd bij het Katholiek Documentatie Centrum (KDC) te Nijmegen. Het valt op dat hier niet van iedere lokale KVP-afdeling een archief te vinden is. Sterker, slechts negentien lokale afdelingen hebben een archiefnummer bij het KDC. Slechts drie van de negentien zijn de archieven van afdelingen uit Noord-Brabant, geen enkele van Limburgse afdelingen. Dit is opvallend, aangezien de KVP voornamelijk steun vond bij de katholieke bevolking, die voor het grootste deel in deze twee provincies woonde.

Niet ieder van de negentien archieven van lokale afdelingen is bruikbaar. Slechts vijf afdelingen hebben een bruikbaar archief. Sommige archieven bevatten uitsluitend stukken die niet of gedeeltelijk dateren uit de periode waar dit onderzoek zich op toespitst. Het archief van de KVP-afdeling Helmond bestaat bijvoorbeeld uit stukken tot aan 1960. Andere archieven

⁴⁰ http://www.parlement.com/id/vh8lnhronvx6/zetelverdeling_tweede_kamer_1946_heden, geraadpleegd op 12-08-2015.

⁴¹ Bornewasser, *Katholieke volkspartij*, 562.

herbergen alleen de correspondentie met hogere partijorganen of toegezonden stukken vanuit die organen. Het archief van de KVP-afdeling Gemert bestaat enkel uit stukken die betrekking hebben op de Statenkring Den Bosch en geven zo geen inzage in de dynamiek van de lokale afdeling. Deze archieven zijn derhalve niet bruikbaar.

Er zijn vijf archieven die bruikbaar zijn. Zij hebben ieder een eigen achtergrond. Hieronder volgt een korte schets van de onderzochte afdelingen, te weten Amsterdam, Hengelo, Wateringen-Kwintsheul, Lelystad en St.-Michielsgestel. De bewaarde archieven van de KVP-afdelingen zijn toevalligerwijs van afdelingen die in de lokale politiek tot de grotere partijen behoorden. Per afdeling wordt kort weergegeven wat de positie van de KVP, ARP en CHU in de gemeenteraad was na de gemeenteraadsverkiezingen van 1966. Dit wordt aangevuld met het moment waarop er voor het eerst meegedaan werd met een CDA-lijst, inclusief het behaalde aantal stemmen. Opgemerkt moet worden dat de ARP en CHU vaak al voor de fusie een gezamenlijke lijst indienden: Protestants-Christelijke Groep (PCG).

Wanneer in dit onderzoek naar uitslagen van verkiezingen, zetelaantal of aan- of afwezigheid van een partij in de gemeenteraad of de Tweede Kamer wordt verwezen, dan is dit op basis van de databank van de Kiesraad, raadpleegbaar op www.verkiezingsuitslagen.nl. Omwille van de leesbaarheid is ervoor gekozen om bij het vermelden van verkiezingsuitslagen geen referentie naar deze databank te plaatsen.

In tabel 1 is een overzicht gegeven van de positie die de KVP, ARP/CHU en het CDA in de lokale politiek innamen. In de afdelingen deden ARP en CHU niet mee aan verkiezingen met afzonderlijke lijsten. De gemeenteraden bij aanvang van de onderzochte periode waren samengesteld na de verkiezingen van 1966. In tabel 1 is het totale aantal stemmen van de KVP en de PCG-lijsten weergegeven, met daarbij het percentage van het totaal aantal stemmen en de plaats die de partij lokaal innam op basis van grootte. Hetzelfde is gedaan voor de eerste maal dat het CDA als één lijst deelnam.

Tabel 1

1966			Eerste deelname als CDA	
Afdeling	KVP-Stemmen (%)	PCG-Stemmen (%)	Jaartal	CDA-Stemmen (%)
Amsterdam	73.597 (14,44%) tweede partij	51.919 (10,19%) vijfde partij	1974	51.354 (14,50%) vijfde partij
Hengelo	12.969	5.045	1978	16.742 (41,72%)

	(34,29%) eerste partij	(13,34%) derde partij		eerste partij
Lelystad	-	-	*1974	2.731 (41,68%) eerste partij
St.- Michielsgestel	4.051 (86,41%) eerste partij	-	1982	657 (10,71%) tweede partij
Wateringen	3.477 (66,90%) eerste partij	863 (16,61%) tweede partij	1978	4.325 (65,62%) eerste partij

**Als onderdeel van de gemeente Dronten.*

Het onderzoek richt zich op de periode tussen 1967 en 1980. 1967 wordt door veel experts gezien als het jaar waarin de plannen om te fuseren serieuzer werden. 1980 is het jaar waarin de fusie officieel is afgerond. De tijdsperiode 1967-1980 wordt in dit onderzoek in twee delen behandeld, waardoor de hoofdvraag in twee deelvragen wordt verdeeld. In het eerste deel wordt de periode 1967-1973 nader belicht. Dit is het moment waarop de plannen tot samenwerking concreter werden en uiteindelijk uitmondde in een samenwerking in federatief verband.⁴² In het tweede deel wordt de periode 1974-1980 behandeld, waarin er van een federatief verband naar een fusie werd toegewerkt.

Tot slot

In de bestaande literatuur over het CDA ligt de nadruk op de 'grote spelers', de vertegenwoordigers, partijleiders en andere hoogaangeschreven personen en instituten. Dit onderzoek concentreert zich op lokale afdelingen in de periode 1967-1980, waarbij er een onderverdeling is gemaakt in de periode 1967-1973 en 1974-1980. In het volgende hoofdstuk worden de landelijke ontwikkelingen en de omgangswijze van lokale KVP-afdelingen hiermee over de periode 1967-1973 geschetst. In het hoofdstuk daarop wordt de periode 1974-1980 behandeld.

⁴² http://www.parlement.com/id/vh8lnhrouwxi/christen_democratisch_appel_cda, geraadpleegd op 10-07-2015.

Hoofdstuk 1 Schuifelend naar de onderhandelingstafel

Inleiding

In dit hoofdstuk worden de ontwikkelingen van het fusieproces van het CDA in de periode 1967-1973 geschetst. Daarbij worden landelijke gebeurtenissen omschreven en de manier waarop de lokale KVP-afdelingen in Amsterdam, Hengelo, Wieringen-Kwintsheul, Lelystad en St.-Michielsgestel hiermee omgingen. De landelijke gebeurtenissen worden behandeld op basis van literatuuronderzoek, terwijl de lokale ontwikkelingen op basis van archiefonderzoek beschreven worden.

De gebeurtenissen worden aan de hand van drie thema's besproken. In het eerste deel worden de concrete stappen geschetst. Hier worden verschillende contactvormen, variërend van informeel overleg tot officiële commissies, besproken. Vervolgens wordt op een abstracter niveau ingegaan op het verloop van de eerste gesprekken. Welke ideologische standpunten werden van belang geacht? Waar was ideologie minder van belang? Tot slot wordt ingegaan op de machtsverhoudingen tussen de gesprekspartners. Waar rezen problemen omtrent de machtsverhoudingen tussen de partijen? Wie kregen belangrijke posten en van welke partij waren zij? Niet voor iedere afdeling is op ieder van deze punten een discussie gevoerd. Om die reden wordt niet iedere afdeling bij ieder thema behandeld.

Het onderscheid in drie thema's is slechts bedoeld om hoofdlijnen te duiden. Gezien de complexiteit van het proces valt niet uit te sluiten dat ontwikkelingen bij één of meerdere thema's ingedeeld zouden kunnen worden. Een strikte scheiding zou daarom kunstmatig zijn en geen recht doen aan de historische werkelijkheid. Dit hoofdstuk sluit af met een korte beschouwing van de overeenkomsten en verschillen in de ontwikkelingen in deze periode.

Concrete stappen

Door een samenloop van omstandigheden gingen de drie partijen in 1967 met elkaar in gesprek. Op Europees niveau zijn de ARP, CHU en KVP vanaf begin jaren '60 samen gaan werken. Hierbij werden eind jaren '50 en begin jaren '60 voorzichtige verwijzingen gedaan naar eenzelfde mogelijkheid op landelijk niveau, bijvoorbeeld door KVP-leider Carl Romme en Gerrit van Niftrik, lid van het CHU hoofdbestuur.⁴³ De Europese samenwerking haalde barrières weg. Het droeg ertoe bij dat de partijen minder wantrouwig tegenover elkaar stonden

⁴³ M. Ten Hooven, R. de Jong, *Geschiedenis van de Christelijk-Historische Unie 1908-1990* (Amsterdam 2008), 271.

en zij contact zochten om over te gaan tot een samenwerkingsverband op landelijk niveau.⁴⁴ Na de verkiezingen van 1967 verloren de drie partijen gezamenlijk hun parlementaire meerderheid. De partijen verloren eveneens veel leden.⁴⁵ In datzelfde jaar zijn officiële fusiebesprekingen tussen de drie op landelijk niveau gestart, in de Groep van Achttien.

De Groep van Achttien

De Groep van Achttien hield tussen april 1967 en september 1969 ongeveer twintig bijeenkomsten.⁴⁶ In de groep zaten onder andere KVP-fractievoorzitter Aalberse, ARP-partijvoorzitter Berghuis en CHU-partijvoorzitter Tilanus. De groep publiceerde enkele documenten waarin politieke onderwerpen behandeld werden, zoals ontwikkelingshulp en inkomensnivellering. Het document gaf de gezamenlijke visie van de Achttien weer. Hoewel dit nog geen consensus van de ARP, CHU en KVP was, gaf het een basis van consensus van zes afgevaardigden van de drie partijen. De Achttien stelden een kort document op met principiële uitgangspunten.⁴⁷ Deze tekst werd door de afgevaardigden van de drie partijen geaccepteerd, zij het van KVP-zijde met wat aarzeling.⁴⁸

De landelijke verkiezingen van 1967 en de besprekingen in de Groep van Achttien bleven niet zonder gevolgen. In lokale afdelingen rezen twijfels over het bestaansrecht van de KVP, mede vanwege de grote electorale verliezen. Het leidde in Amsterdam tot een aantal vragen, bijvoorbeeld of er nog plaats en behoefte was aan een katholieke partij. Diende men zelfstandig te blijven bestaan of zou er verdere samenwerking met de ARP en CHU gezocht moeten worden? Op 1 oktober 1967 kwam de kring-Amsterdam bijeen om hierover te discussiëren. Men was voor vernieuwing van de partij omdat de leden verontrust waren over de gang van zaken in de KVP. De partij had landelijk stemmen verloren terwijl de katholieke bevolking gegroeid was. De Amsterdammers stelden onder andere vast dat de leden te weinig inspraak hadden bij het bepalen van het beleid. Er bestond volgens hen ook onvoldoende lijn binnen de partij. Daarom stelde een deel van de vergadering dat een katholieke partij geen bestaansrecht meer had, mede doordat de partij al open stond voor niet-katholieken. Andere leden waren van mening dat de partij wel degelijk bestaansrecht had omdat zij in het centrum van de politiek een verzoenende rol tussen links en rechts kon spelen.⁴⁹

⁴⁴ Ten Hooven, De Jong, *Geschiedenis van de Christelijk-Historische Unie*, 271.

⁴⁵ Ten Napel, Een wet mag de zedelijke kracht van het volk niet te boven gaan, 36.

⁴⁶ Ten Hooven, De Jong, *Geschiedenis van de Christelijk-Historische Unie*, 284.

⁴⁷ Borstlap, Klop, *De groei naar het CDA*, 36-38.

⁴⁸ *Ibid.*, 38.

⁴⁹ Archief KVPA, archiefnummer 645, dossiernummer 384, 'Kort verslag van de regionale bijeenkomst KVP kring-Amsterdam, d.d. 27-09-1967.' [KDC Nijmegen].

Anders dan in Amsterdam, waar voornamelijk vragen over de interne ontwikkelingen van de KVP ter sprake kwamen, was de lokale afdeling van de KVP te St.-Michielsgestel al begonnen met een aanzet tot verdere samenwerking. Begin november van 1967 werd op een algemene ledenvergadering overlegd over de partijvorming en samenwerking met ARP en CHU. Hier werd reeds vastgesteld dat het wenselijk was dat er een partij gebaseerd op de christelijke inspiratiebron tot stand zou komen. Het partijprogramma zou een algemeen christelijk karakter van de partij tot uitdrukking moeten brengen. Er werd door de vergadering geen specifieke voorkeur voor geloofsstroom uitgesproken. De voorkeur ging uit naar samenwerking met ARP en CHU en dit zou ook voor de verkiezingen duidelijk uitgesproken mogen worden. Over een stembusakkoord was de vergadering het niet eens.⁵⁰

Samenwerking van de KVP, ARP en CHU in St.-Michielsgestel bleek niet eenvoudig. Een van de problemen was dat niet alle drie partijen in iedere gemeente voldoende draagvlak hadden om een onafhankelijke afdeling op te zetten. Door krimpende ledenaantallen zagen kleine afdelingen zich genoodzaakt om een samenwerkingsverband aan te gaan met naburige afdelingen van de eigen partij. In St.-Michielsgestel werd de samenwerking nagestreefd, maar ontbraken er georganiseerde takken van ARP en CHU. Zo werd tijdens een algemene ledenvergadering van de KVP in 1971 het voorstel gedaan om voortaan gezamenlijke ledenvergaderingen te houden met de ARP en CHU. Door het ontbreken van plaatselijke afdelingen van deze partijen werd dat lastig, alhoewel de voorzitter wel meer contact met leden van de partijen in de gemeente wilde bevorderen.⁵¹ In St.-Michielsgestel was men bezig met het samenvoegen van de afdeling met afdelingen in nabijgelegen plaatsen, namelijk Gemonde, Maaskantje en Den Dungen.⁵² Uiteindelijk zijn Maaskantje en Den Dungen samen gegaan.⁵³

In de lokale KVP-afdeling van Wateringen startte men in 1967 een proces van partijvernieuwing. Op een algemene ledenvergadering, waar 22 van de 711 leden op af waren gekomen, besprak men de verschillende richtingen die in 1967 mogelijk waren, waaronder de standpunten van de Groep van Achttien.⁵⁴ Over de samenwerking met ARP en CHU voordat

⁵⁰ Archief KVPS, archiefnummer 321, dossiernummer 1, 'Notulen Algemene Ledenvergadering KVP-St.-Michielsgestel, d.d. 06-11-1967.' [KDC Nijmegen].

⁵¹ Archief KVPS, archiefnummer 321, dossiernummer 1, 'Notulen Algemene Ledenvergadering, d.d. 26-10-1971.' [KDC Nijmegen]

⁵² Archief KVPS Archiefnummer 321, dossiernummer 1, 'Notulen Algemene Ledenvergadering KVP-St.-Michielsgestel, d.d. 27-02-1973.' [KDC Nijmegen].

⁵³ Archief KVPS Archiefnummer 321, dossiernummer 7, 'Verslag Algemene Ledenvergadering KVP-St.-Michielsgestel, d.d. 28-02-1977.' [KDC Nijmegen].

⁵⁴ Archief KVPWA, archiefnummer 1010, dossiernummer 5, 'Notulen algemene ledenvergadering KVP-Wateringen, d.d. 08-02-1967.' [KDC Nijmegen].

de fusie op landelijk niveau gerealiseerd was, waren de meningen verdeeld. Dit kwam mede door verschillende ideologische richtingen die de ledenvergadering op landelijk niveau waarnam. 11 van de 22 aanwezige leden wilden zonder meer samenwerken. De vergadering was unaniem tegen een vooraf gesloten stembusakkoord, met welke partij dan ook.⁵⁵ Het lijkt erop alsof er na de vergadering weinig stappen zijn ondernomen, aangezien er in de jaarvergadering van 1968 niet over de fusie gesproken wordt.⁵⁶

De KVP-afdeling van Kwintsheul was helemaal niet bezig met samenwerking van de drie confessionele partijen. De samenwerking met de ARP en CHU was problematisch omdat de ARP-Kwintsheul niet door de landelijke partij werd erkend. De CHU-Kwintsheul weigerde om die reden met ARP samen te werken.⁵⁷ De KVP-Kwintsheul had daarom de pijlen gericht op samenwerking met de KVP-afdeling in het naburige Wateringen. In 1970 hield de afdeling-Kwintsheul een ledenvergadering om samenwerking met Wateringen te bespreken. Slechts 14 leden waren aanwezig en men besloot dat de afdelingen een overkoepelend orgaan moesten instellen om daarin samen te werken, voordat ze fuseerden.⁵⁸ In 1973 zijn de besturen bereid gevonden om in één afdeling te gaan werken. Net als in St.-Michielsgestel zocht men naar samenwerking met andere partijen binnen de gemeente, maar eveneens naar samenwerking met andere afdelingen van de partij. De teruglopende ledenaantallen zorgden voor samenwerking van de drie partijen en voor regionale samenwerking binnen de eigen partij.

In 1970 adviseerden de Achttien om een Stuurgroep op te zetten. Nadat de drie partijraden van ARP, CHU en KVP dit voorstel hadden geaccepteerd, werd de Stuurgroep ingesteld op 17 augustus 1970.⁵⁹ Zij had als doel om een gemeenschappelijk urgentieprogramma op te stellen voor de verkiezingen van 1971. De Stuurgroep kan gezien worden als een voortzetting van de Groep van Achttien.⁶⁰ Het programma zou een aantal uitgangspunten en prioriteiten bevatten ten aanzien van de te varen koers op actuele politieke problemen als woningnood, ontwikkelingshulp en defensie.⁶¹ Dit programma was bedoeld om de kiezers duidelijkheid te verschaffen over de standpunten van de christelijke partijen.

⁵⁵ Archief KVPWA, archiefnummer 1010, dossiernummer 5, 'Notulen algemene ledenvergadering KVP-Wateringen, d.d. 13-11-1967.' [KDC Nijmegen].

⁵⁶ Archief KVPWA, archiefnummer 1010, dossiernummer 5, 'Notulen algemene ledenvergadering KVP-Wateringen, d.d. 21-03-1968.' [KDC Nijmegen].

⁵⁷ Archief KVPWA, archiefnummer 1010, dossiernummer 12, 'Verslag van een informele vergadering tussen ARP en CHU te Wateringen, d.d. 12-11-1973.' [KDC Nijmegen].

⁵⁸ Archief KVPWA, archiefnummer 1010, dossiernummer 6, 'Notulen ledenvergadering KVP-Kwintsheul, d.d. 26-11-1970.' [KDC Nijmegen].

⁵⁹ Borstlap, Klop, *De groei naar het CDA*, 39.

⁶⁰ Bornewasser, *Katholieke volkspartij*, 393.

⁶¹ *Ibid.* 395.

Stuurgroep, Contactraad en prefederatieve fase

Het gemeenschappelijk urgentieprogramma van de landelijke Stuurgroep moest onder andere antwoord geven op de vraag welke plaats de toekomstige partij in zou nemen in de politiek, met name vanwege de actuele politieke polarisatie tussen links en rechts. Er was onenigheid tussen de drie partijen over de manier waarop dit programma tot stand diende te komen. Zo wilde de KVP direct concrete stappen ondernemen, terwijl de ARP en CHU eerst intern beraad wilden plegen.⁶² Het gemeenschappelijk urgentieprogramma werd vier maanden na instelling van de Stuurgroep, in december 1970 goedgekeurd door de partijraden.⁶³ Het bleef echter lastig om een gemeenschappelijk urgentieprogramma na te leven aangezien iedere partij een eigen programma had.⁶⁴ De Stuurgroep stelde in 1973 een ontwerp-resolutie op voor de oprichting van het CDA.⁶⁵

In augustus 1971 namen de drie landelijke partijraden een principebesluit om uiterlijk in 1975 één partij te vormen met één lijst en één programma.⁶⁶ In oktober 1971 werd de Contactraad ingesteld, als vervolgstap in de samenwerking.⁶⁷ KVP-er Steenkamp werd de voorzitter.⁶⁸ De belangrijkste publicatie van de Contactraad was de nota *Op weg naar een verantwoordelijke maatschappij* uit de zomer van 1972, waarin oplossingen werden aangedragen ten aanzien van een aantal problemen, onder andere de onenigheid over de grondslag. De nota was van groot belang om over te kunnen gaan tot concrete stappen in de ontwikkeling naar één christendemocratische partij.⁶⁹

In mei 1973, na een lange overlegperiode, gingen de partijen een prefederatieve fase in, waaraan de nota van de Contactraad ten grondslag lag.⁷⁰ Er werd een bestuursorgaan van het CDA in leven geroepen, dat voorstellen ter goedkeuring naar de partijbesturen van de drie partijen zond. De uiteindelijke beslissing werd voorlopig door de afzonderlijke partijbesturen gemaakt. Eind 1973 stuurde dit bestuursorgaan een ontwerp-resolutie voor de prefederatieve samenwerking, met als doel om bij de eerstvolgende verkiezingen een gezamenlijke kandidatenlijst op te stellen. Het voorstel werd door de drie partijbesturen aanvaard.⁷¹ In de

⁶² Bornewasser, *Katholieke volkspartij*, 393.

⁶³ Borstlap, Klop, *De groei naar het CDA*, 39.

⁶⁴ Ten Hooven, De Jong, *Geschiedenis van de Christelijk-Historische Unie*, 290.

⁶⁵ Ibid. 303.

⁶⁶ Bornewasser, *Katholieke volkspartij*, 277.

⁶⁷ Ten Hooven, De Jong, *Geschiedenis van de Christelijk-Historische Unie*, 302.

⁶⁸ Bornewasser, *Katholieke volkspartij*, 477.

⁶⁹ Ibid. 481.

⁷⁰ Borstlap, Klop, *De groei naar het CDA*, 75.

⁷¹ Ten Hooven, De Jong, *Geschiedenis van de Christelijk-Historische Unie*, 304.

resolutie werd vastgesteld dat er statuten voor de nieuwe partij opgezet moesten worden. De aanvaarding van deze resolutie wordt gezien als een grote stap richting het CDA.⁷²

Sommige afdelingen liepen redelijk gelijk met de landelijke prefederatieve fase. De afdeling van de KVP in Hengelo nam de eerste stappen richting samenwerking vlak voor de publicatie van de nota *Op weg naar een verantwoordelijke maatschappij*. Op 27 april 1972 kwamen de besturen van de lokale ARP, CHU en KVP voor het eerst bijeen in de ‘kleine commissie’. Deze commissie stelde vast dat de landelijke ontwikkelingen in theorie los stonden van de lokale afdeling, echter in de praktijk moest samenwerking nagestreefd worden. De vorm moest door de ledenvergaderingen en besturen besloten worden. In de gemeenteraad wilde men gezamenlijk optreden.⁷³

De ledenvergadering van de KVP-Hengelo was duidelijk over de richting en plaats van een nieuwe partij. De nieuwe partij moest een open en brede middenpartij zijn, waarbij de christelijke waarden de basis vormden, maar de partij geen christelijk etiket droeg. Samenwerking met andere partijen naast ARP en CHU hield de vergadering voor mogelijk. Wanneer de ARP en CHU zich hierin niet konden vinden dan was een samengaan volgens de ledenvergadering van de KVP-Hengelo niet wenselijk.⁷⁴ Op de potentiële afwijzing kwam KVP-Hengelo snel terug. In de zomer van 1973 overlegde het bestuur van de plaatselijke KVP met de KVP-raadsfractie. Een bestuurslid stelde voor om de aankomende verkiezingen afzonderlijk in te gaan, met de kanttekening dat er in de raad samen gewerkt moest worden. Gedurende dit overleg werden de conclusies uit eerdere ledenvergadering onderschreven. Er werd ook besloten dat er in ieder geval naar samenwerking gezocht moest worden, zelfs indien de protestants-christelijke partijen geen open en brede middenpartij wensten te vormen.⁷⁵

In St.-Michielsgestel werd in februari 1973, net als in Hengelo, een ledenvergadering georganiseerd voor plaatselijke KVP-leden. Hier werd gediscussieerd over de vraag of er plaats was voor een partij naast VVD en PvdA, dit naar aanleiding van de zaken die door de landelijke Contactraad openbaar werden gemaakt. Er werd gesproken over de grondslag van de partij. Moest die christelijk zijn of niet? Hoe werd er gekeken naar de publicatie van de landelijke Contactraad? Er werd een duidelijke voorkeur uitgesproken om gezamenlijk verder

⁷² Borstlap, Klop, *De groei naar het CDA*, 91.

⁷³ Archief KVP, archiefnummer 795, dossiernummer 25, ‘Verslag bespreking besturen ARP, CHU en KVP Hengelo, d.d. 09-10-1973.’ [KDC Nijmegen].

⁷⁴ Archief KVP, archiefnummer 795, dossiernummer 25, ‘Brief van voorzitter KVP-Hengelo aan de voorzitter van de KVP-Tweede Kamerfractie, Partijbestuur KVP te Den Haag, KVP-kring Overijssel, d.d. 03-05-1973.’ [KDC Nijmegen].

⁷⁵ Archief KVP, archiefnummer 795, dossiernummer 26, ‘Notulen van het overleg van het bestuur KVP-Hengelo met de raadsfractie KVP, 17-08-1973.’ [KDC Nijmegen].

te gaan in de vorm van een partij, geen federatie of samenwerkingsverband. Hierbij zouden andere christelijke partijen dan ARP en CHU betrokken kunnen worden.⁷⁶

In de nieuwe provincie Flevoland was een fusie nog toekomstmuziek, aangezien hier geen partijnetwerk aanwezig was. Het gevolg was dat er pas in april 1971 een onafhankelijke KVP-afdeling tot stand kwam, na afsplitsing van de afdeling in Dronten.⁷⁷ In 1973 werd een startsubsidie aan de afdeling toegekend.⁷⁸ Ondanks deze aanvankelijke ‘achterstand’ ten aanzien van andere afdelingen, kwam het gesprek over samenwerking met ARP en CHU toch in 1973 op gang. De landelijke ontwikkelingen leidden ertoe dat ARP, CHU en KVP in Lelystad de programma's gingen vergelijken en de mogelijkheden tot één programma verkenden. De partijen trokken gezamenlijk op maar de eerstvolgende verkiezingen kwamen te vroeg om daarin samen op te treden. In januari 1974 werden de gesprekken voortgezet.⁷⁹ Gezien het tempo van de ontwikkelingen kan gesteld worden dat de fusie in Lelystad vrij voortvarend werd opgepakt.

Uit het bovenstaande blijkt dat er zowel op landelijk als lokaal niveau stappen naar verdere samenwerking werden gezet. Op lokaal niveau liepen sommige afdelingen (iets) voor op de landelijke ontwikkelingen, terwijl in andere afdelingen samenwerking met andere christelijke partijen nauwelijks mogelijk bleek, soms doordat deze afwezig waren. Zo kon de KVP-afdeling in Kwintsheul geen samenwerkingsverband aangaan met de lokale ARP en CHU omdat de ARP geen erkende afdeling had. In St.-Michielsgestel werd dit minder problematisch geacht en zocht men leden van de ARP en CHU op, die woonachtig waren in de gemeente. De afwezigheid van een officiële afdeling in de gemeente weerhield hen dus niet van samenwerking.

Ideologische discussie

Een belangrijk onderdeel in het eenwordingsproces was de discussie over de grondslag en de ideologische richting van het CDA-in-wording. Deze discussie werd voornamelijk in de top van de partij gevoerd. In een kort stuk van de Groep van Achttien stond de volgende bepaling over de wenselijke vorm van de partij: 'Een partij die erkent, dat in het Evangelie het meest centrale uitgangspunt en de meest fundamentele inspiratiebron voor de politiek liggen, en die

⁷⁶ Archief KVPS, archiefnummer 321, dossiernummer 14, 'Notulen Algemene Ledenvergadering, d.d. 28-02-1973.' [KDC Nijmegen].

⁷⁷ Archief KVPL, archiefnummer 262, dossiernummer 2, 'Brief van het KVP-Partijbureau aan de afdeling Lelystad, betreffende afsplitsing Dronten, d.d. 20-04-1971.' [KDC Nijmegen].

⁷⁸ Archief KVPL, archiefnummer 262, dossiernummer 2, 'Brief van de KVP-kring-Overijssel aan de afdeling-Lelystad, betreffende subsidie, d.d. 25-02-1973.' [KDC Nijmegen].

⁷⁹ Archief KVPL, archiefnummer 262, dossiernummer 14, 'Verslag van de besprekingen tussen vertegenwoordigers van de ARP, CHU en KVP te Lelystad, d.d. 28-11-1973.' [KDC Nijmegen].

bereid is zowel de samenleving als haar eigen handelen daaraan te toetsen.⁸⁰ Hieruit zou later de discussie ontstaan over de grondslag. Diende de nieuwe partij enkel het Evangelie te erkennen als inspiratiebron, of zijn er ook andere inspiratiebronnen, zoals bijvoorbeeld het Humanisme?

De belangrijkste bijdrage in dit debat door de Groep van Achttien is wellicht de gekozen positie ten aanzien van het Evangelie. In maart 1968 publiceerde de Achttien een interim-rapport waarin werd gesteld dat het Evangelie geen politieke gedragsregels bevatte, maar wel een inspiratiebron is voor een mens- en maatschappijbeschouwing waarop confessionele partijpolitiek gebaseerd kon worden.⁸¹ Via het program en het beleid zou het christelijke naar voren komen, waarbij de inspiratie geput wordt uit het Evangelie.

De Contactraad moest de verschillende standpunten van de partijen en partijleden verenigen. Zo stelde ARP-voorzitter Veerman dat een exclusief Evangelische grondslag gezocht moest worden, wat ook de CHU-voorzitter Van Hulst en zijn opvolger Baron van Verschuer benadrukten.⁸² Dit stond haaks op het beeld dat KVP-voorzitter De Zeeuw had, namelijk dat er ook andere inspiratiebronnen gehanteerd moesten worden, bijvoorbeeld gedachtegoed van het Humanisme.⁸³ Waar de Groep van Achttien de positie van het Evangelie als inspiratiebron had geconsolideerd, wenste De Zeeuw hier geen exclusief karakter aan toe te kennen.

De nota *Op weg naar een verantwoordelijke maatschappij* omvatte een aantal standpunten ten aanzien van de te voeren politiek. Zo diende de verantwoordelijkheid van macht en bezit gespreid te worden.⁸⁴ Dit heeft zich later vertaald naar twee van de vier grondbeginselen, die het CDA anno 2015 hanteert, namelijk solidariteit en gespreide verantwoordelijkheid.⁸⁵ De overheid had de taak om rechtvaardigheid na te streven, een derde grondbeginsel van het CDA.⁸⁶ In dezelfde nota is de antwoordfilosofie geformuleerd. In deze filosofie wordt gesteld dat het Evangelie een inspiratiebron is die eisen stelt aan mens en maatschappij. Het is daarbij de taak van de mens en politiek om antwoord te geven op maatschappelijke vraagstukken, waarbij het Evangelie als richtsnoer dient. Het gaat niet om het verschil tussen confessionele stromingen maar om de wijze waarop problemen aangepakt

⁸⁰ Borstlap, Klop, *De groei naar het CDA*, 37.

⁸¹ Ten Hooven, De Jong, *Geschiedenis van de Christelijk-Historische Unie*, 288.

⁸² Bornewasser, *Katholieke volkspartij*, 478.

⁸³ Borstlap, Klop, *De groei naar het CDA*, 70.

⁸⁴ Bornewasser, *Katholieke volkspartij*, 479.

⁸⁵ <https://www.cda.nl/standpunten/uitgangspunten/>, geraadpleegd op 03-08-2015.

⁸⁶ Bornewasser, *Katholieke volkspartij*, 480.

worden, namelijk via de politieke strategie, het actieprogramma en het beleid.⁸⁷ De partij presenteert zich daarmee als een programpartij. In de nota werd de nadruk gelegd op hetgeen de drie confessionele partijen verbond, niet wat hen onderscheidde.

De ideologische conflicten op lokaal niveau

In St.-Michielsgestel werd de nota *Op weg naar een verantwoordelijke maatschappij* besproken. Er werd vooral gediscussieerd over de vraag in hoeverre de partij een christelijke signatuur moest hebben. Hier was men van mening dat de partij wel christelijk diende te zijn, alhoewel dit voornamelijk naar voren moest komen in het programma (en zodoende niet noodzakelijkerwijs in de naam). Uit een enquête bleek dat de nota ‘als een te krachtige verwoording van het christelijke karakter [werd] beschouwd. Het werd als een lastig punt beschouwd en de leden konden het niet goed benoemen.’⁸⁸ De KVP-leden van Hengelo waren duidelijker. De Hengelose KVP-ers streefden naar een open middenpartij, zonder christelijk signatuur, maar met een programma dat uit de christelijke waarden putte.⁸⁹

In Amsterdam was men minder eenduidig. De Amsterdamse KVP-afdeling heeft een uitgebreide (en goed gedocumenteerde) ledenvergadering gehouden over de nota. Los van de vraag wat men onder christelijk verstond, discussieerde men over de vraag of de partij exclusief christelijk moest zijn. Een open partij zou niet genoeg zijn, aangezien de KVP al open stond voor andere groepen maar desondanks gehalveerd was. Sommige aanwezigen waren voor een exclusief christelijke partij: de kracht van de partij lag in het christelijke karakter, daar haalde de partij stemmen mee en de christelijke visie zou centraal blijven staan. Daarnaast moesten christenen in de praktijk ook met anderen om kunnen gaan en zou dit ook in de partij moeten kunnen met verschillende confessionele groepen. Tegenover het pro-christelijke deel stond een groep die het in beginsel eens was met de pro-christelijken, maar die in de praktijk invloed uit wenste te oefenen. Zij wilde ook andere inspiratiebronnen accepteren en vonden dat machtsvorming ten koste van de idealen wenselijk was omdat het met alleen christenen niet haalbaar was om de visie in de praktijk te realiseren. Over het open karakter en de wenselijkheid om het predicaat ‘christen’ in de naam te voeren werd uiteindelijk gestemd. Een meerderheid wenste het christelijke aspect in de naam te behouden. Tegelijkertijd was een meerderheid voor het behoud van de titel ‘volkspartij’, verwijzend naar

⁸⁷ Bornewasser, *Katholieke volkspartij*, 480.

⁸⁸ Archief KVPS archiefnummer 321, dossiernummer 14, ‘Brief aan leden KVP St. Michielsgestel over Algemene Ledenvergadering betreffende nieuwe partij. 16-02-1973.’ [KDC Nijmegen].

⁸⁹ Archief KVPH, archiefnummer 795, dossiernummer 26, ‘Brief van voorzitter KVP-Hengelo aan de voorzitter van de KVP-Tweede Kamerfractie, Partijbestuur KVP te Den Haag, KVP-kring Overijssel, d.d. 03-05-1973.’ [KDC Nijmegen].

het open karakter.⁹⁰ Het lijkt er op dat de discussie niet veel verandering teweeg heeft gebracht, aangezien de KVP het christelijke (in de 'K') en het open (in de 'V') karakter al voerde.

Machtsverhoudingen

Interne partijtwisten

Binnen de ARP was er in aanloop naar de verkiezingen van 1967 een conflict tussen Biesheuvel (politiek leider ARP) en Roolvink (fractievoorzitter ARP) over de vraag of de ARP zich richting de behoudende of vooruitstrevende kant diende te ontwikkelen.⁹¹ Het vooruitstrevende deel, de christen-radicalen, was niet tevreden met het mogelijke nieuwe kabinet-de Jong, waarin ARP samen met de VVD zou gaan werken. Binnen de ARP was eerder al geen onvoorwaardelijke steun voor ARP-er Biesheuvel als mogelijke premier. Men was bang dat de coalitie met de VVD niet goed voor het partijimago was wanneer een ARP-er het kabinet zou leiden. Dit kwam door de afkeer van de christen-radicalen ten aanzien van de VVD. Een deel van de groep christen-radicalen betuigde zich in maart 1967 'spijstemmer', waarmee ze zich tegen een eventuele samenwerking met de VVD keerde.⁹² Zij zagen liever een samenwerking met PvdA.⁹³

De spijstemmers traden op 22 maart 1967 in overleg met KVP-radicalen en enkele verontruste CHU-leden. Na dit gesprek werd in mei de Werkgroep Christen-Radicalen opgericht. De deelnemende KVP-ers wilden samenwerking met andere, niet-confessionele partijen. De ARP-radicalen wilden juist hun confessionele karakter en de eigen partij niet opgeven.⁹⁴ De ontevreden KVP-radicalen verlieten de KVP en richtten in april 1968 de Politieke Partij Radicalen (PPR) op, waar ook een aantal van de afgesplitste radicalen van de ARP en CHU zich bij aansloten. Met het oprichten van de PPR verdween een groot deel van de radicalen uit de KVP, terwijl hun invloed in de CHU en ARP minder werd.⁹⁵ Enkele oprichters waren voorheen actief bij de lokale afdeling van de KVP in Amsterdam, waaronder latere PPR-voorzitter Jurgens.⁹⁶

⁹⁰ Archief KVPA, archiefnummer 645, dossiernummer 499, 'Notulen Algemene ledenvergadering, d.d. 14-03-1973.' [KDC Nijmegen].

⁹¹ J.J. Van Den Berg, *De ARP als evangelische volkspartij?* in: Harinck, G., Kuiper R., Bak (ed.), *De Antirevolutionaire Partij 1829-1980* (Hilversum 2001), 266.

⁹² Van Den Berg, *De ARP als evangelische volkspartij?*, 269.

⁹³ Borstlap, Klop, *De groei naar het CDA*, 44-48.

⁹⁴ *Ibid.* 40.

⁹⁵ *Ibid.* 44,48.

⁹⁶ Archief KVPA, archiefnummer 645, dossiernummer 384, 'Brief aan de Dames en Heren Leden van de Kringvergadering in de Kring Amsterdam (KVP), d.d. 26-04-1967.' [KDC Nijmegen].

Naast deze vooruitstrevende bewegingen waren er behoudende groeperingen actief. In de ARP kende men een gespreksgroep AR-gezinden, binnen de CHU ontstond de Centrumgespreksgroep, in de KVP was er een kleine stroming-Van der Grinten die Rooms-katholiek wilde blijven. De AR-gezinden vonden de nota *Op weg naar een verantwoordelijke maatschappij* niet helder genoeg, omdat meerdere interpretaties mogelijk waren. Zij werkten liever samen als autonome partijen.⁹⁷ Deze groep, opgericht in 1972, is met name vanaf 1974 in gesprek met de partij. Zij komt daarom in het volgende hoofdstuk nogmaals aan bod. Op lokaal niveau zijn er geen aanwijzingen dat er een tweedeling is tussen behoudende en vooruitstrevende leden.

Verhoudingen tussen de partijen

De machtsverhoudingen in het nieuw te vormen CDA waren een belangrijk onderdeel van de onderhandelingen. Landelijk was er discussie over verschillende stromingen binnen de partijen en de krachtsverhoudingen tussen de drie partijen. Binnen de KVP, de grootste verliezer van de verkiezingen in 1967, werd geconcludeerd dat het verlies van acht zetels onder meer te wijten was aan de verloren koppeling tussen confessie en stemgedrag, een te algemeen program en een groot verlies aan stemmen van jongeren. De KVP leverde evenwel de premier, nadat de formatie van ARP-er Biesheuvel mislukte. De verkiezingen van 1967 hadden de KVP flinke verliezen opgeleverd, maar de katholieke partij was niet de enige die een teleurstelling te verwerken kreeg. Binnen de CHU hadden de verkiezingen eveneens grote invloed. De verkiezingsuitslag betekende voor de CHU een forse tegenvaller.⁹⁸ De verwachtingen waren hoog maar de partij verloor een zetel. Het stond in schril contrast met de ARP, die twee zetels winst boekte. De machtsverhoudingen tussen de drie partijen waren veranderd.

De verkiezingen van 1972 waren de volgende een grote tegenslag voor samenwerking tussen de partijen. Deze verkiezingen zorgden voor een concrete scheidslijn tussen de ARP en KVP enerzijds en de CHU anderzijds. Bij de verkiezingen verloren de KVP (acht zetels) en CHU (drie zetels), terwijl de ARP een zetel won. Er volgde een formatieproces waarbij onenigheid binnen de ARP ontstond. Een lang formatieproces mondde uiteindelijk uit in het kabinet-Den Uyl.⁹⁹ Binnen de CHU besloot men niet deel te nemen aan het linkse kabinet vanwege de oneerlijke verdeling van ministersposten in het nieuwe kabinet. De PvdA zou tien

⁹⁷ P. Bak, G. Harinck, R. Kuiper, Van ARP naar CDA 1973-1980, in: Harinck, G., Kuiper R., Bak (ed.), *De Antirevolutionaire Partij 1829-1980* (Hilversum 2001), 283.

⁹⁸ Ten Hooven, De Jong, *Geschiedenis van de Christelijk-Historische Unie*, 280-284.

⁹⁹ Van Den Berg, *De ARP als evangelische volkspartij?*, 279-280.

posten (minister en staatssecretariaat) krijgen, terwijl de drie confessionele gezamenlijk slechts zes posten mochten invullen.¹⁰⁰ Het gevolg was dat de ARP en KVP in de coalitie zaten, terwijl de CHU oppositie voerde. Dat gaf vreemde situaties. Zo zat Kruisinga als fractievoorzitter van de CHU in de oppositie maar schoof hij aan bij de vergaderingen van fractiebesturen van ARP, KVP en CHU, waar men het beleid op elkaar afstemde. Dit speelt op de achtergrond in de volgende periode van het fusieproces, 1974-1980.¹⁰¹

Op lokaal niveau volgde de afdeling KVP-Hengelo het standpunt van de landelijke partij in 1970. De KVP-Hengelo achtte het, na een verkenningsgesprek, niet wenselijk om samen te werken met de PvdA. Dit kwam doordat de PvdA zich, landelijk en lokaal, tegen de KVP keerde. Het was voor KVP-Hengelo voldoende reden om de PvdA eerst intern te laten hervormen, alvorens zij samen konden werken. Tot slot uitte de KVP de wens om samen met ARP en CHU in gesprek te gaan met de PvdA. De lokale KVP liet de houding van de landelijke PvdA duidelijk bepalend zijn voor de lokale politiek. Dit geldt ook voor de overige gesprekspartners. In een overleg wordt over de gesprekspartner gevraagd: 'Is dat alleen de PvdA of is dat het PAK; voor de KVP is dan onder meer de vraag of ook niet ARP en CHU naar analogie van de landelijke samenwerking hierbij betrokken dienen te worden.'¹⁰² Het Progressief Akkoord (PAK) was een kortstondig samenwerkingsverband van PvdA, PSP en PPR, dat beoogde de krachten van progressieve partijen te bundelen. De uitspraak uit Hengelo staat in contrast met de ontwikkelingen bij de KVP-Amsterdam. Daar wenste de KVP om de samenwerking met PvdA en VVD allebei tot de mogelijkheden te behouden.¹⁰³

Het feit dat KVP, CHU en ARP gezamenlijk in gesprek met de PvdA wilde gaan is niet vreemd. De KVP en het PAK hadden in Hengelo beide 32,85% van de stemmen, de Protestants-Christelijke Groep 13,18%. Door gezamenlijk in gesprek te gaan konden de confessionele partijen een overwicht krijgen, terwijl zij op zichzelf geen meerderheid konden vormen. In Hengelo had de KVP in 1970 in feite voldoende aan samenwerking met de PvdA voor een meerderheid. De afwijzende houding van PvdA zorgde er voor dat de KVP zich liever gesteund zag door ARP en CHU, opdat deze negatieve opstelling niet bepalend kon zijn in de collegevergaderingen.

De besprekingen in St.-Michielsgestel gingen waarschijnlijk voornamelijk over de wensen voor de landelijke partij. Op lokaal niveau maakten de Rooms-katholieken de dienst

¹⁰⁰ Borstlap, Klop, *De groei naar het CDA*, 82.

¹⁰¹ Ten Hooven, De Jong, *Geschiedenis van de Christelijk-Historische Unie*, 303.

¹⁰² Archief KVP, archiefnummer 795, dossiernummer 23, 'Brief van de secretaris KVP-Hengelo aan de secretaris PvdA-Hengelo, betreffende samenwerking, d.d. 14-12-1970.' [KDC Nijmegen].

¹⁰³ Archief KVPA, archiefnummer 645, dossiernummer 499, 'Notulen Algemene ledenvergadering, d.d. 02-11-1972.' [KDC Nijmegen].

uit. Bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1966 haalden zij 86,41% van de stemmen. De ARP en CHU hebben in de databank van de Kiesraad geen vermelding gekregen. Zij hebben ofwel niet deelgenomen, ofwel dermate weinig stemmen verzameld dat zij in de categorie ‘overig’ terecht zijn gekomen. Een samenwerking zou voor de KVP in de gemeente nauwelijks extra stemmen en leden opleveren, en mocht dat het geval zijn dan waren ze niet van doorslaggevende waarde.

De vanzelfsprekendheid van het machtsmonopolie van de KVP-St.-Michielsgestel kan bij hebben gedragen aan de lage organisatiegraad. In 1970 telde de plaatselijke KVP 136 leden maar bij vergaderingen waren er meestal niet meer dan vijftien aanwezig, waarvan een deel het bestuur vormde.¹⁰⁴ Ter vergelijking: er waren in 1970 te St.-Michielsgestel 5855 personen kiesgerechtigd en 4146 daarvan hebben dat recht benut.¹⁰⁵ Deze verhoudingen lagen in Wateringen anders. Daar had de KVP in 1967 711 leden (het jaar ervoor nog 797) en kwamen er ongeveer 25 leden naar een vergadering.¹⁰⁶ Het aantal kiesgerechtigden in de gemeente was lager: 5494. Kennelijk vonden de kiesgerechtigden in Wateringen het belangrijker om zich te organiseren in een afdeling dan dezelfde groep in St.-Michielsgestel. Het is niet helder of de vrije val van het ledenaantal door heeft gezet maar zelfs als dat in dezelfde mate zou zijn dan had de KVP-Wateringen nog ±500 leden, een veelvoud van het ledenaantal in St.-Michielsgestel. Zolang de partij het monopolie behield lijkt het niet vreemd om aan te nemen dat er weinig energie in zaken als promotie werd gestoken en was er voor leden ook weinig reden om naar vergaderingen te komen. Immers, de KVP ter plaatse functioneerde en had de alleenheerschappij in de gemeente. De gemeente bevindt zich bovendien in het destijds overwegend katholieke Noord-Brabant, waardoor de aanwezigheid van katholieke organisaties vanzelfsprekend lijkt. Dit is minder het geval in Wateringen, tien kilometer gelegen van Den Haag en Delft. De aanwezigheid van katholieke organisaties is hier minder vanzelfsprekend en dit kan ertoe geleid hebben dat de KVP voor leden een manier was om gelijkgestemden te vinden. Dit zou een mogelijke verklaring zijn voor de samenwerking met de KVP in Kwintsheul, alvorens met ARP en CHU werd gesproken. De zoektocht naar gelijkgestemden lijkt een ledenlijst van de KVP uit 1972-1973 te bevestigen. Hoewel de partij voornamelijk stemmen haalde in Noord-Brabant en Limburg, had zij 42.909

¹⁰⁴ Archief KVPS, archiefnummer 321, dossiernummer 1, ‘Jaarverslag KVP-St.-Michielsgestel 1970, z.j.’ [KDC Nijmegen].

¹⁰⁵ De informatie van de gemeenteraadsverkiezingen 1970 is nog niet beschikbaar op de website van de Kiesraad. Deze is wel opvraagbaar via de e-mail. Geraadpleegd op 01-12-2015.

¹⁰⁶ Archief KVPWA, archiefnummer 1010, dossiernummer 5, ‘Notulen algemene ledenvergadering KVP-Wateringen, d.d. 08-02-1967.’ [KDC Nijmegen].

van de 68.127 leden buiten deze provincies.¹⁰⁷ Bij de Tweede Kamerverkiezingen in 1972 behaalde de KVP 44,57% van haar stemmen in Noord-Brabant en Limburg, terwijl slechts 37,75% van de betalende leden in deze provincies woonde. Weliswaar geen reusachtig verschil maar wel opmerkelijk.

Conclusie

Zowel landelijk als lokaal werden de eerste stappen naar het vormen van één partij gezet. Op landelijk niveau legden enkele afgevaardigden in werkgroepen en commissies een basis voor verdere samenwerking, waarbij verschillende visies en vormen werden overwogen. Dit waren de eerste officiële contactvormen tussen de drie partijen. Na landelijk grote electorale verliezen begon er in afdelingen onenigheid te ontstaan over de richting waarin de KVP zich diende te ontwikkelen. In sommige afdelingen sprak men uitvoerig over partijvernieuwing, met ideologische discussies en afsplitsingen als gevolg. De landelijke politiek speelde op de achtergrond, bijvoorbeeld in het standpunt ten aanzien van samenwerken met de PvdA in grotere afdelingen. De grotere afdelingen keken meer naar de landelijke politiek en namen (deels) de discussie over visie en vorm op landelijk niveau over. Kleine afdelingen hadden praktischere problemen. Zij waren bezig met een samenwerkingsverband van verschillende KVP-afdelingen. De lokale partijen hadden een klein ledenbestand en waren genoodzaakt om een breder draagvlak te zoeken. Door het ontbreken van een afdeling van de ARP en CHU, hadden de plaatselijke KVP-ers daarover voornamelijk beraad over de landelijke ontwikkelingen. Lokaal was er geen gesprekspartner. De lokale ontwikkelingen waren niet altijd vergelijkbaar met het landelijke proces. De eerste stappen naar een fusie bestonden voornamelijk uit overleggen tussen kleine groepen personen aan de top. Deze resulteerden in enkele rapporten waarin met name de richting en visie van de partij ter discussie stonden.

¹⁰⁷ Archief KVPS, archiefnummer 321, dossiernummer 8, 'Lijst van betalende leden per kieskring boekjaar 1972-1973.' [KDC Nijmegen].

Hoofdstuk 2 Idealisme en pragmatisme

Inleiding

In dit hoofdstuk wordt het fusieproces in de periode 1974-1980 behandeld. Hierin worden de contouren van de nieuwe partij steeds zichtbaarder. Net als in het vorige hoofdstuk worden de landelijke ontwikkelingen geschetst maar ligt de nadruk op de verschillende lokale afdelingen. Er is wederom een onderscheid gemaakt tussen de concrete stappen (conferenties, bijeenkomsten etc.), ideologische discussies en de machtsverhoudingen tussen de partijen. Op landelijk niveau volgen de overleggen en bijeenkomsten elkaar in hoog tempo op. Dit zorgde er voor dat het voor lokale afdelingen lastig was om over iedere ontwikkeling te overleggen, zoals in dit hoofdstuk zal blijken. In plaats daarvan richtten ze zich op de vormgeving van het proces op lokaal niveau.

Concrete stappen

In de lente van 1974 werd het concept van de federatiestatuten verspreid. Hierop kwamen veel amendementen, maar de statuten werden geaccepteerd. Met name de KVP wilde vlot overgaan tot één partij, waarbij een partijfederatie als tussenstap werd gezien. De ARP en CHU tekenden bezwaar aan. De CHU had een zogenaamde ‘politieke hypotheek’ afgedwongen, wat betekende dat het verdere verloop van de samenwerking afhing van de politieke ontwikkelingen. Gezien de positie van de CHU, als enige van de drie onderdeel van de oppositie, niet onlogisch. De ARP was om een andere reden terughoudend. Binnen de ARP wilde men het karakter van de eigen partij, die als ondertitel ‘Evangelische volkspartij’ had, niet verliezen.¹⁰⁸ Deze conflicten waren het thema van een conferentie in Woudschoten.

Sommige afdelingen waren nog niet bezig met het CDA-samenwerkingsverband. In het begin van 1974 was men in St.-Michielsgestel nog bezig om de afdeling samen te voegen met de KVP in Gemonde. Dat de nood steeds hoger werd blijkt uit de notulen van de algemene ledenvergadering, gehouden op 12 maart 1974. Er waren slechts vier leden aanwezig, allen lid van het bestuur. Gezien de opkomst werd alleen overgegaan tot het benoemen van een nieuw bestuur.¹⁰⁹ Bij een bestuursvergadering in oktober dat jaar werd gesproken over de positie die Gemonde in zou nemen. Bij deze vergadering was de voormalige voorzitter van KVP-Gemonde aanwezig. Er zou een Gemonde

¹⁰⁸ Bornewasser, *Katholieke volkspartij*, 564-566.

¹⁰⁹ Archief KVPS, archiefnummer 321, dossiernummer 1, ‘Notulen Algemene Ledenvergadering KVP-St. Michielsgestel, d.d. 12-03-1974.’ [KDC Nijmegen].

vertegenwoordiger in het bestuur van St.-Michielsgestel benoemd worden. Hierover zou een ledenvergadering in Gemonde georganiseerd worden. De bestuursleden achtten de situatie penibel en vonden dat er iets moest gebeuren, mede doordat het ledental wederom was teruggelopen. Daarop besloot men om contact met andere partijen te zoeken.¹¹⁰ In St.-Michielsgestel sprak men niet over ‘Woudschoten’. Andere afdelingen wachtten het resultaat van Woudschoten niet af. In Hengelo gingen de drie partijen voortvarend te werk. In januari 1974, ruim een jaar voor de conferentie, is een notitie opgesteld waarin christendemocratische samenwerking wenselijk werd geacht. Op korte termijn wilde het dat iedere kandidaat van de ARP, CHU en KVP zich uitsprak vóór christendemocratische samenwerking. De uiteindelijke kandidatenlijsten moesten gezamenlijk opgesteld worden. De samenwerking zou ook in de programma’s opgenomen worden en die moesten op elkaar afgestemd worden. De verkiezingscampagne zou men gezamenlijk voeren. Op de lange termijn wilde men uitsluitend gezamenlijk ledenvergaderingen beleggen en men wilde uiterlijk in 1975 het CDA in Hengelo gerealiseerd hebben.¹¹¹ De partijen waren het erover eens dat er in ieder geval een contactraad ingesteld moest worden om de fusie te regelen.¹¹² Hiermee volgden ze het voorbeeld van de landelijke CDA-Contactraad. In 1974 kwam de contactraad voor samenwerking bijeen. De CHU-Hengelo vormde een voortrekker van samenwerking. Deelname aan de gemeenteraadsverkiezingen van 1974 zou nog niet met één lijst kunnen doordat de KVP-Hengelo dit bij voorbaat niet wenselijk achtte. Dit kwam mede door de landelijke verhoudingen tussen KVP en PvdA, zoals in het vorige hoofdstuk is geschetst. De CHU-Hengelo deelde deze mening niet en vond dat regionale en gemeentelijke politiek los gezien moesten worden van landelijke politiek. De CHU betreurde het besluit maar dit nam niet weg dat ook de CHU een gezamenlijke lijst voor 1974 niet reëel achtte.¹¹³

1975: Het jaar van conferenties en bijeenkomsten, met alle gevolgen van dien

In 1975 werden landelijk veel knopen doorgehakt, waarbij de drie partijen uiteindelijk in federatief verband verder gingen.¹¹⁴ In februari 1975 werd een conferentie in Woudschoten

¹¹⁰ Archief KVPS, archiefnummer 321, dossiernummer 1, ‘Notulen bestuursvergadering KVP-St. Michielsgestel, d.d. 16-10-1974.’ [KDC Nijmegen].

¹¹¹ Archief KVP, archiefnummer 795, dossiernummer 27, ‘Notitie ‘Op weg naar politieke eenheid in Hengelo (O), d.d. 14-01-1974.’ [KDC Nijmegen].

¹¹² Archief KVP, archiefnummer 795, dossiernummer 27, ‘Brief van CHU-Hengelo secretaris aan KVP-Hengelo bestuur, betreffende samenwerking, d.d. 07-11-1973.’ [KDC Nijmegen].

¹¹³ Archief KVP, archiefnummer 795, dossiernummer 27, ‘Brief van CHU-Hengelo secretaris aan KVP-Hengelo bestuur, betreffende samenwerking, d.d. 07-11-1973.’ [KDC Nijmegen].

¹¹⁴ G. Voerman, Partijfusies in Nederland. Een verkennend seismologisch onderzoek, in: *Jaarboek 1991, Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen* (1992), 132.

gehouden. Over het resultaat was niet iedereen positief. De positie van de CHU als oppositiepartij bemoeilijkte de samenwerking op momenten. Binnen de KVP was men niet tevreden over het tempo waarin het proces verliep. Het dagelijks bestuur van de KVP merkte op dat men op lokaal en regionaal niveau graag samenwerkten. Het proces op landelijk niveau liep minder gestroomlijnd. KVP-voorzitter De Zeeuw liet zijn ongenoegen blijken.¹¹⁵ De Zeeuw raakte in onmin met het dagelijks bestuur van de KVP en ook de Tweede Kamer fractie profileerde zich als tegenstander van De Zeeuw. Hoewel niemand het volledig eens was met de afspraken van Woudschoten, was men van mening dat de afspraken nagekomen dienden te worden. De duur van het proces verhinderde de KVP om zichzelf te profileren, aldus De Zeeuw. De partij verloor leden doordat de (oud-) KVP-leden de partijcultuur achterhaald vonden. Daarom was de KVP gebaat bij een versneld proces, waarbij ook ruimte moest zijn voor kiezers die geen onderdeel van één van de moederpartijen uitmaakten. De Zeeuw stapte in maart 1975 op maar het conflict leverde de KVP veel imagoschade op.¹¹⁶

Na de conferentie in Woudschoten in februari 1975 werd het eerste CDA congres gehouden op 23 augustus 1975, waar in ieder geval ruim 900 aanwezigen waren.¹¹⁷ Het was daarmee een bijeenkomst van meer dan enkel de topfunctionarissen van de partijen. Er werd een resolutie aanvaard: het Evangelie zou definitief richtsnoer worden en dat zou in de praktijk worden gebracht via het beleid en het program. Kandidaten dienen dit te erkennen maar hen zal niet gevraagd worden naar de persoonlijke geloofsovertuiging.¹¹⁸

Om resterende tegenstellingen na Woudschoten op te lossen zijn een tweetal bijeenkomsten gehouden, één te Berg en Dal (30/31-10-1975), één te Haaften (15-11-1975). Het verschil van mening over de persoonlijke geloofsovertuiging van kandidaten bleef bestaan. Wel werd besloten dat dit geen belemmering behoefde te zijn om tot een gezamenlijke lijst te komen. In Haaften werden twijfels geuit over de mogelijkheid om in 1977 tot één lijst te komen.¹¹⁹

De landelijke KVP was ontevreden over de uitslag van de bijeenkomsten, met name over de twijfels die in het overleg te Haaften werden geuit. De partij stelde een commissie in om een noodprocedure uit te voeren. Mocht een gezamenlijke lijst niet lukken dan zou de KVP zichzelf omvormen tot een partij die zo dicht mogelijk bij het (eigen) idee van een CDA

¹¹⁵ Bornewasser, *Katholieke volkspartij*, 564-567-568.

¹¹⁶ Ibid. 564-570-571.

¹¹⁷ Leidsch Dagblad, *KVP en CHU walsen over Aantjes heen*, 25-08-1975.

¹¹⁸ Borstlap, Klop, *De groei naar het CDA*, 125-126.

¹¹⁹ Ibid. 131.

zou komen. Het rapport van deze commissie verscheen in april 1976.¹²⁰ Het noodscenario bleek niet nodig te zijn. Op 10 april 1976 verscheen een ontwerp van het verkiezingsprogramma *Niet bij brood alleen* met een Program van Uitgangspunten. In april verleende de ARP hieraan goedkeuring, onder voorwaarden. De CHU en KVP volgen een maand later. Op 25 september stemde de ARP-partijraad onvoorwaardelijk in met één lijst. Dries van Agt was voor alle drie de partijen acceptabel als leider en werd gekozen als nieuwe lijsttrekker op 11 december 1976.¹²¹

Het jaar 1975 was niet enkel op landelijk niveau een belangrijk jaar. In Lelystad bleek 1975 het doorslaggevende jaar te worden, niet vanwege, maar juist los van de landelijke politiek. In januari van dat jaar stuurde het KVP-bestuur van de afdeling Lelystad een brief aan de plaatselijke ARP en CHU met het verzoek samen één kandidatenlijst te maken. De CHU wilde dit eerst in de eigen ledenvergadering bespreken.¹²² In februari ging de ledenvergadering van de KVP-Lelystad akkoord met het instellen van een werkgroep voor verdere samenwerking. Deze werkgroep, die een maand later voor het eerst bijeenkwam, stelde vast dat de samenwerking in de fractieberaden goed verliep. De constatering van het landelijke KVP-bestuur dat er op lokaal niveau voorspoediger samengewerkt werd dan landelijk, ging hier in ieder geval op. De landelijke ontwikkelingen bij het CDA bleef men met interesse volgen, doch de totstandkoming van de lokale afdeling stond hier los van. Men wilde uiterlijk in oktober 1975 één partij gevormd hebben. Over de landelijke ontwikkelingen sprak de voorzitter begin 1975 zijn teleurstelling uit, waarbij hij toevoegde dat het CDA in Lelystad sowieso tot stand moest komen.¹²³ De werkgroep vond het lastig om de voor- en nadelen van samenwerking tegen elkaar af te wegen. Zij waren van mening dat het hun plicht als christenen was om dezelfde doelstellingen na te streven als die zij in de vorige verkiezingsprogramma's gesteld hadden.¹²⁴ Het CDA-Lelystad werd officieel opgericht op 29-12-1975.

De ontwikkelingen in Lelystad waren voorspoedig verlopen maar de oprichting betekende nog geen erkenning door de landelijke partij. Daarmee valt Lelystad in de categorie 'lopende aanvragen', waar nog 256 andere afdelingen in zaten. Zij was hiermee geen uitzonderlijke voorloper. In een officieel stuk van het CDA, 'Van federatie tot fusie'

¹²⁰ Bornewasser, *Katholieke volkspartij*, 585-586..

¹²¹ Borstlap, Klop, *De groei naar het CDA: Momenten*, 145-146.

¹²² Archief KVPL, archiefnummer 262, dossiernummer 2, 'Brief van de voorzitter van de CHU-Lelystad aan de KVP-Lelystad, betreffende samenwerking, d.d. 18-01-1975.' [KDC Nijmegen].

¹²³ Archief KVPL, archiefnummer 262, dossiernummer 10, 'Notulen ledenvergadering KVP-Lelystad, d.d. 23-12-1975.' [KDC Nijmegen].

¹²⁴ Archief KVPL, archiefnummer 262, dossiernummer 21, 'Eerste bijeenkomst werkgroep bestudering van samenwerking CDA in Lelystad, d.d. 24-02-1975.' [KDC Nijmegen].

(november 1977) werd gesteld dat er slechts 56 erkende afdelingen waren en 257 lopende aanvragen.¹²⁵ In een advertentie ten behoeve van de actie ‘Wij horen bij elkaar’ (zie inleiding) wordt echter uitgegaan van veel meer landelijke afdelingen: ‘...wat in 355 Nederlandse gemeenten kan, dat moet landelijk ook kunnen.’¹²⁶ Tenzij er in de tussenliggende periode enkele tientallen afdelingen opgedoekt zijn, lijken er verschillende cijfers te circuleren over het aantal lokale afdelingen.

Na de oprichting van de plaatselijke CDA-afdeling werden nog enkele bestuursvergaderingen en jaarvergaderingen gepland door de KVP-Lelystad. Dit gebeurde enkele keren per jaar. Op deze vergaderingen werd steevast geconcludeerd dat er weinig activiteit was, aangezien het meeste in CDA-verband werd georganiseerd.¹²⁷ Op de ledenvergadering van de KVP-Lelystad in september 1979 werd vastgesteld dat het waarschijnlijk de laatste keer was dat de KVP personen aan mocht dragen voor verkiezingslijsten.¹²⁸ Deze overgang paste in de plannen om de oude partijen geleidelijk af te schaffen.

De teleurstelling van de KVP-voorzitter Lelystad over de landelijke ontwikkelingen stond niet op zichzelf. In de inleiding van dit onderzoek is ingegaan op de actie ‘Wij horen bij elkaar’. De hierboven vernoemde advertentie ter promotie hiervan uit eveneens een duidelijk standpunt: Er zijn veel gemeenten waar samengewerkt wordt, dat moet landelijk ook gerealiseerd worden! De ondertekening ervan door 50.000 tot 80.000 mensen spreekt boekdelen. De omvang van deze actie zorgde ervoor dat zij moeilijk als onbelangrijk kon worden afgedaan. Dit blijkt ook bij de onderzochte afdelingen het geval te zijn. In de periode 1974-1980 voerden zij nauwelijks ideologische discussies, zoals in de paragraaf ‘ideologische discussies’ zal blijken.

De ontevredenheid op lokaal en landelijk niveau ging niet enkel op voor de KVP. In Amsterdam was de ARP ontevreden over het trage verloop van het proces. Het streven van de ARP-Amsterdam om, al dan niet samen met de KVP-Amsterdam, een CDA-lijst in te dienen, leek erg op de noodprocedure die de landelijke KVP in april 1976 presenteerde. In beide gevallen was het voorstel erop gericht om, desnoods zonder één of meerdere van de betrokken partners, door te gaan. Landelijk had dit te maken met verlies van leden en problemen rondom

¹²⁵ Archief KVPS, archiefnummer 321, dossiernummer 3, ‘Het CDA en zijn fusie: ‘van federatie tot fusie’, d.d. 29-01-1978.’ [KDC Nijmegen].

¹²⁶ Limburgs Dagblad, 06-12-1975, 17, bron: www.delpher.com, geraadpleegd op 05-01-2016.

¹²⁷ Archief KVPL, archiefnummer 262, dossiernummer 10, diverse verslagen van bestuursvergaderingen en jaarvergaderingen in de periode 1976-1980. [KDC Nijmegen].

¹²⁸ Archief KVPL, archiefnummer 262, dossiernummer 10, ‘Verslag ledenvergadering KVP-Lelystad, d.d. 05-09-1979.’ [KDC Nijmegen].

de identiteitsvorming van de partij. De ARP-Amsterdam had misschien dezelfde problemen gehad hebben, gezien het geringe zetelaantal. Net als op landelijk niveau, bleek de noodmaatregel overbodig. In Amsterdam werd eind 1977 officieel een afdeling van het CDA opgericht.¹²⁹ In de gemeenteraadsverkiezingen van 1974 werd al deelgenomen met één CDA-lijst. 1977 stond in het teken van discussies, zij het goeddeels over praktische zaken.

Terwijl men in Hengelo aan de slag ging vóór Woudschoten en de afdelingen in Lelystad onafhankelijk van de landelijke politiek stappen zette, werd in 1974 de samenwerking in Wateringen in de ijskast gezet.¹³⁰ In 1976 stelde het bestuur van de KVP-Wateringen dat zij liever de landelijke ontwikkelingen afwachtten, alvorens zij een werkgroep voor samenwerking in zou stellen.¹³¹ Nadat de landelijke ARP in september 1976 goedkeuring had verleend voor één lijst werd de officiële samenwerking plaatselijk vervolgd. Vanaf dat moment was de KVP-Wateringen in afwachting van instructies van de lijsttrekker van de landelijke KVP.¹³²

Op lokaal niveau was men in Wateringen wel intensiever samen gaan werken. Het werd mogelijk om een gemeenteraadskandidaat voor rechtstreekse CDA-leden voor te dragen, mits er minimaal 50 rechtstreekse leden waren. De onduidelijkheid over de invulling van de samenwerking op lokaal niveau was voor sommige leden reden om bezwaar aan te tekenen. De samenstelling van het bestuur en de kandidatenlijst waren de voornaamste problemen, waarover verderop meer. De lokale afdeling van de KVP hield de landelijke ontwikkelingen redelijk in het vizier. Belangrijke zaken werden met de afzonderlijke besturen van de drie partijen besproken, een werkwijze die vergelijkbaar was met het landelijk niveau. Er werd een dagelijks bestuur gevormd voor het CDA, waarbij iedere partij één bestuurslid leverde.¹³³

Verkiezingen en de totstandkoming van het CDA

De aanloop naar de verkiezingen van 1977 was gunstig voor het CDA. Er was consensus over de lijsttrekker, het programma en bij de fracties. Na de verkiezingen ontwikkelde zich een langdurig formatieproces. Uiteindelijk bleek de zetelverdeling een breekpunt te vormen.

¹²⁹ Archief KVPA, archiefnummer 645, dossiernummer 659, 'Notulen vergadering kringbestuur KVP-Amsterdam, d.d. 14-12-1977.' [KDC Nijmegen].

¹³⁰ Archief KVPWA, archiefnummer 1010, dossiernummer 7, 'Verslag van de ledenvergadering KVP-Wateringen, d.d. 25-11-1974.' [KDC Nijmegen].

¹³¹ Archief KVPWA, archiefnummer 1010, dossiernummer 2, 'Verslag van de bestuursvergadering KVP-Wateringen, d.d. 22-03-1976.' [KDC Nijmegen].

¹³² Archief KVPWA, archiefnummer 1010, dossiernummer 7, 'Verslag jaarvergadering KVP-Wateringen, d.d. 28-02-1977.' [KDC Nijmegen].

¹³³ Archief KVPWA, archiefnummer 1010, dossiernummer 7, 'Verslag jaarvergadering KVP-Wateringen, d.d. 28-02-1977.' [KDC Nijmegen].

In november 1977 was de formatie van kabinet-Den Uyl II definitief mislukt en in december 1977 was het kabinet-Van Agt I, CDA en VVD een feit.¹³⁴ Hoewel niet iedereen binnen het CDA hier gelukkig mee was, bleek de onmogelijkheid tot samenwerking met de PvdA een doorslaggevende factor te zijn.¹³⁵

Het nieuwe kabinet heeft een meerderheid van twee zetels, waarbij binnen de CDA fractie enkele 'loyalisten' zitten, waaronder de nieuwe fractievoorzitter Aantjes. Deze Kamerleden zijn geen voorstander van het kabinet maar zouden geen motie van wantrouwen steunen, mocht het daarop aankomen. Zonder de loyalisten zou het kabinet geen meerderheid hebben. Desalniettemin lukte het Aantjes om het kabinet te steunen namens de fractie. Kort daarop ontwikkelde zich een controverse rond zijn persoon nadat historicus Lou de Jong Aantjes ervan beschuldigde lid te zijn geweest van de Waffen SS tijdens de Tweede Wereldoorlog. Eind 1978 kiest hij ervoor om zijn Kamerzetel op te geven.¹³⁶

Hoewel de tekenen gunstig waren, bleek het eenwordingsproces niet in kannen en kruiken te zijn. De Grondslagkwestie bleek niet opgelost, waardoor er in 1978 een grondslagcommissie werd ingesteld. Het rapport dat zij publiceren sluit wederom aan bij de nota van de Contactraad. De partijraden accepteren het rapport in december 1978 (ARP met 127 voor, 50 tegen, KVP en CHU unaniem).¹³⁷ Het rapport van de grondslagcommissie betekent het einde van de Grondslagkwestie. Het werd nu mogelijk om een definitief Program van Uitgangspunten op te stellen, als voortzetting van het Program van Uitgangspunten dat opgenomen was in het verkiezingsprogramma voor 1977-1980.

De partijen hadden het plan opgevat om op 1 juni 1980 te fuseren. Enkele ARP-leden, waaronder Goudzwaard, waren nog altijd niet overtuigd en zij adviseerden om de fusie uit te stellen. De ARP-partijraad deelde deze mening niet maar wilde de officiële datum wel uitstellen vanwege organisatorische problemen. Hoewel de KVP en CHU hier niet content mee waren, werd dit goedgekeurd. De uiteindelijke fusie vond plaats op 11 oktober 1980.¹³⁸

De wijze waarop lokale afdelingen omgingen met de landelijke perikelen valt uiteen in verschillende strategieën. In sommige afdelingen werd gekozen om af te wachten. Dit was het geval in Wateringen. De KVP-Wateringen heeft zich gehouden aan haar wens om de landelijke ontwikkelingen af te wachten. Er stond een oprichtingsvergadering gepland op 08-

¹³⁴ http://www.parlement.com/id/vhqdeqjk4w0k/kabinetsformatie_1977, geraadpleegd op 08-08-2015.

¹³⁵ http://www.parlement.com/id/vhqdeqjk4w0k/kabinetsformatie_1977, geraadpleegd op 08-08-2015.

¹³⁶ Borstlap, Klop, *De groei naar het CDA*, 153-156.

¹³⁷ *Ibid.* 166-168.

¹³⁸ *Ibid.* 171-177.

11-1977.¹³⁹ Deze ging niet door, wellicht door het spaak lopen van de kabinetsformatie. Op 28 februari 1980 vond er een algemene ledenvergadering plaats waar het fusieprotocol besproken werd. Slechts achttien leden gaven acte de présence. Na de oprichting van het landelijke CDA belegde de KVP-Wateringen nog een laatste bestuursvergadering. Het bleek niet mogelijk om een ledenvergadering te organiseren voor de officiële fusie van de landelijke partij op 11 oktober 1980.¹⁴⁰

De lokale afdeling stelde zich hiermee in meer of mindere mate afhankelijk op van de landelijke partij. Een andere gebezigde strategie was een onafhankelijke opstelling. Hier koos men in Lelystad voor, getuige de stelling dat gemeentelijke en landelijke politiek los van elkaar stonden. Wat er landelijk gebeurde, zou niet bepalend mogen zijn voor de mogelijkheid om te fuseren op lokaal niveau. In Hengelo deed de KVP dit in mindere mate ook. Hier werd vanaf 1973 gezocht naar samenwerking, ook indien de andere christelijke partijen het nieuwe CDA anders voor zich zagen.¹⁴¹ Dat week af van de mogelijkheid tot een noodprocedure die de landelijke KVP open hield.

Er valt nog iets op. Op landelijk niveau wilde de KVP snel overgaan tot partijvorming, zelfs zo snel dat er een noodprocedure voor opgesteld werd. Op lokaal niveau was de KVP niet altijd voortrekker. Zo was de ARP in Amsterdam de grootste voorstander, met een vergelijkbare noodprocedure. In Hengelo was juist de CHU de partij die de kar trok en opriep om geen vertraging op te lopen vanwege landelijke politiek.¹⁴² Zoals reeds gesteld, lag dit bij de landelijke KVP onder andere aan het dalende ledental. De ARP-Amsterdam en CHU-Hengelo hadden geen groot aandeel in de lokale politiek. ARP-Amsterdam nam voor het laatst deel aan de lokale verkiezingen in 1970 en behaalde nog geen 5% van de stemmen. In Hengelo deed de CHU/ARP mee onder één lijst en behaalde bij de laatste verkiezingsdeelname van 1974 ook slechts 10% van de stemmen. Het kan niet met zekerheid vastgesteld worden, zeker niet op basis van de gering beschikbare gegevens, maar het is niet onmogelijk dat de politieke positie van de partij of afdeling een rol speelt in de houding ten aanzien van de vorming van het CDA.

¹³⁹ Archief KVPWA, archiefnummer 1010, dossiernummer 7, 'Verslag van de algemene ledenvergadering KVP-Wateringen, d.d. 09-11-1977.' [KDC Nijmegen].

¹⁴⁰ Archief KVPWA, archiefnummer 1010, dossiernummer 2, 'Verslag van de bestuursvergadering KVP-Wateringen, d.d. 06-11-1980.' [KDC Nijmegen].

¹⁴¹ Archief KVPWA, archiefnummer 795, dossiernummer 26, 'Notulen van het overleg van het bestuur KVP-Hengelo met de raadsfractie KVP, 17-08-1973.' [KDC Nijmegen].

¹⁴² Archief KVPWA, archiefnummer 795, dossiernummer 27, 'Brief van CHU-Hengelo secretaris aan KVP-Hengelo bestuur, betreffende samenwerking, d.d. 07-11-1973.' [KDC Nijmegen].

Ideologische discussie

De verschillende conferenties en bijeenkomsten waren een concrete stap, inhoudelijk werd er echter voornamelijk over ideologische problematiek gesproken. Aangezien er in de vorige paragraaf al over gesproken is, wordt de ideologische discussie hier slechts kort omschreven. Hierboven is de onenigheid tussen KVP-voorzitter De Zeeuw en zijn partij besproken. De Zeeuw stond een partij met een open grondslag voor. Het CDA moest open staan voor iedereen en zich niet enkel beroepen op de christelijke inspiratiebron. Het Evangelie als politiek richtsnoer volstond voor hem niet. Op de conferentie van Woudschoten werd anders besloten.¹⁴³ De antwoordfilosofie, zoals die in de nota *Op weg naar een verantwoordelijke maatschappij* verwoord was, werd geaccepteerd (zie vorige hoofdstuk).¹⁴⁴

Binnen de ARP was men verdeeld over de uitkomst van de conferentie in Woudschoten. Aantjes, de politiek leider van de ARP, vond dat het toekomstige CDA geen ideologische centrumpositie tussen sociaal en liberaal moest innemen. Hij vreesde voor een grote middenpartij. Die partij zou het gevolg zijn van de afspraak dat het Evangelie definitief politiek richtsnoer zou worden. Kandidaten dienen dit te erkennen, doch hen zal niet gevraagd worden naar de persoonlijke geloofsovertuiging, waarmee de partij niet exclusief christelijk zou zijn.¹⁴⁵ Hij vreesde een CDA dat vergelijkbaar was met de CDU in Duitsland omdat kandidaten geen getuigenis af hoefden te leggen. In plaats daarvan diende de partij een christelijk alternatief voor de twee richtingen te bieden. Aantjes' visie stond haaks op die van KVP-fractievoorzitter Andriessen, die een brede middenpartij wilde vormen. Qua politieke oriëntatie lag Aantjes' interesse voornamelijk bij een progressieve christelijke beginselpartij. Tijdens het eerste CDA-congres hield Aantjes zijn fameuze 'Bergrede', waarin hij zijn visie, tevergeefs, vurig verkondigde. Zijn visie was voor vooruitstrevende ARP-ers niet progressief genoeg, terwijl behoudende leden het te ver vonden gaan.¹⁴⁶

De ideologische onenigheid leidde landelijk tot afsplitsingen. De bekendste zijn de PPR en Reformatorische Politieke Federatie (RPF). De Gespreksgroep AR-gezinden (zie vorige hoofdstuk) had in 1974 gebroken met de ARP. Zij traden in contact met andere groepen, waaruit uiteindelijk in 1975 de RPF voortkwam. De RPF kan gezien worden als de behoudende, politiek rechts georiënteerde afsplitsing van de ARP.¹⁴⁷ Na de PPR was dit dus

¹⁴³ Bornewasser, *Katholieke volkspartij*, 564-567-568.

¹⁴⁴ Ibid. 480.

¹⁴⁵ Borstlap, Klop, *De groei naar het CDA*, 125-126.

¹⁴⁶ Bak, Harinck, Kuiper, *Van ARP naar CDA*, 283-287.

¹⁴⁷ Ibid. 283-287.

een tweede afsplitsing van het toekomstige CDA, deze keer aan de rechter- in plaats van de linkerzijde.

Lokale afdelingen hielden zich met deze discussie minder bezig. In St.-Michielsgestel deed zich een vergelijkbare situatie voor die van De Zeeuw. De plaatselijke voorzitter maakte bekend in juni 1975 te vertrekken. Hij schreef: ‘Sinds geruime tijd ervoer ik zowel binnen de KVP als binnen CDA bestuursorganen een ontwikkeling naar een CDA waar naar mijn gevoel de ‘‘evangelische’’ vlag een nogal onverdraagzame en weinig open en conservatieve lading moeten dekken.’¹⁴⁸ Hij was niet tevreden met de richting waarin de partij zich ideologisch ontwikkelde. Er dient wel bij vermeld te worden dat de voorzitter zou verhuizen en zijn voorzitterschap al op zou zeggen. De brief is wellicht een symbolische benadrukking van zijn persoonlijke overtuiging. Het is onduidelijk of hij zijn voorzitterschap op zou geven indien hij niet vertrok uit de gemeente.

De wijze waarop er in Lelystad over werd gesproken lijkt typerend voor het algehele gevoel van veel CDA-sympathisanten (dus breder dan enkel de leden), blijktens ‘Wij horen bij elkaar’. In december 1975 hield de KVP-Lelystad een ledenvergadering om het reglement en het manifest voor de plaatselijke CDA-afdeling te bespreken. Hier zijn geen noemenswaardige knelpunten naar voren gekomen. Dit blijkt uit bespreking van zaken die landelijk lastig waren. Een voorbeeld was de vraag vanuit de ledenvergadering of het Evangelie het uitgangspunt of het richtsnoer voor de politiek was, geheel conform de discussies in 1975 op landelijk niveau. De uitleg hiervan was niet gedenkwaardig genoeg om op te nemen in de notulen, en de vergadering stelde vast dat de uiteenzetting tot tevredenheid stemde.¹⁴⁹

Zowel ‘Wij horen bij elkaar’ als het magere aantal lokale overleggen over ideologie lijken te bevestigen dat de gewone leden en CDA-sympathisanten niet bezig waren met discussies die, wellicht in hun ogen, het proces vertraagden. In het Amsterdamse CDA-nieuws werd in 1974 een artikel gepubliceerd waarin de afspraken van 1975 avant la lettre geaccepteerd werden. Zo vermeldt de auteur van het artikel: ‘Het Christendemocratisch Appél (C.D.A.) aanvaardt het Evangelie als richtsnoer voor het politieke handelen. Wij willen streven naar een maatschappij waarin bijbelse gerechtigheid meer gestalte krijgt, de mens zijn vrijheid en verantwoordelijkheid beter kan beleven en waarin het welzijn van allen wordt gediend. Het C.D.A. richt zich hierbij tot iedereen zonder onderscheid naar geloofsovertuiging

¹⁴⁸ Archief KVPS, archiefnummer 321, dossiernummer 14, ‘Brief van B. Smulders aan KVP-St. Michielsgestel, d.d. 28-04-1975.’ [KDC Nijmegen].

¹⁴⁹ Archief KVPL, archiefnummer 262, dossiernummer 11, ‘Notulen ledenvergadering KVP-Lelystad, d.d. 23-12-1975.’ [KDC Nijmegen].

of maatschappelijke groepering.¹⁵⁰ In dit citaat is de grondslag te herkennen zoals die in 1975 landelijk bediscussieerd werd.

Er is ook een andere verklaring mogelijk voor het gebrek aan ideologische discussie op lokaal niveau, alhoewel dit niet uit de archieven of literatuur blijkt. Uiteindelijk is een afdeling ook gebonden aan afspraken die op hoger niveau gemaakt worden. Lokaal kan dit naar eigen inzicht ingevuld en uitgevoerd worden. De afdeling zal echter een geringe invloed uit kunnen oefenen op het ideologische gebied. Hoewel het geen zinloze discussies waren, lijkt het niet onlogisch dat afdelingen zich meer bezig hielden met onderdelen waar zij invloed op hadden. Dit was bijvoorbeeld het geval in Wieringen. De plaatselijke KVP nam daar een afwachtende houding in en richtte zich ondertussen op het fuseren van verschillende afdelingen in de omgeving. In 1976 wachtte de afdeling simpelweg op instructies van de KVP-lijsttrekker. Mocht men het er fundamenteel mee oneens zijn dan konden mensen besluiten een onafhankelijke partij op te richten en geen onderdeel van de landelijke partij (meer) uit te maken, wat bijvoorbeeld de PPR en RPF landelijk deden.

Het gebrek aan ideologische discussie in lokale afdelingen kan erop duiden dat men niet het gevoel had het proces te kunnen beïnvloeden. Een afdeling kan zich in dat geval beter richten op de vormgeving van de lokale fusie. Het gaat dan over relevante zaken voor een oprichting, zoals de formele oprichtingsaktes, de financiën en de formulering van politieke standpunten ten aanzien van gemeentelijk beleid. Een punt waarop dit naar voren komt is de verdeling van posities in de nieuwe partij. Op lokaal niveau werd veel gediscussieerd over de aanstelling van voorzitters en wethouders of de verdeling van plaatsen op de kieslijst. In de volgende paragraaf komt dit aan bod.

Machtsverhoudingen

Op landelijk niveau werden de machtsverhoudingen tussen 1974 en 1977 onder meer bepaald door de tweedeling tussen regeringspartijen ARP en KVP en oppositiepartij CHU. Daarnaast is het niet moeilijk om voor te stellen dat er aan de top problemen ontstonden omtrent functies en posities. Immers, er waren drie partijvoorzitters en drie fractievoorzitters, terwijl in het CDA slechts één van ieder zou zijn. De zoektocht naar een lijsttrekker voor 1977 is slechts een voorbeeld van dit soort problemen.¹⁵¹ Dries van Agt bleek de geschikte kandidaat, mede

¹⁵⁰ Archief KVPA, archiefnummer 645, dossiernummer 549, 'Christendemocratisch Àppel voor een nieuw begin in Amsterdam, in: *Amsterdams CDA Nieuws*, mei 1974.' [KDC Nijmegen].

¹⁵¹ Ten Napel, Een wet mag de zedelijke kracht van het volk niet te boven gaan, 40.

doordat de partijtop hem als enige geschikte kandidaat zag om het CDA bijeen te houden.¹⁵² In september van 1976 leek dat niet het geval te zijn. Met (slechts) 18% van de stemmen wenste het grootste deel van de CDA-achterban Biesheuvel als lijsttrekker hebben. Andriessen was een goed alternatief, zij het dat hij door de ARP onder geen beding zou worden geaccepteerd. Er werd gesteld dat geen van de oude fractievoorzitters lijsttrekker kon worden, daar zij te veel de oude politiek vertegenwoordigden. Over het lijsttrekkerschap ontstond een ferme discussie.¹⁵³

De machtsverhoudingen op landelijk niveau zijn voor de lokale politiek niet altijd bepalend. In het vorige hoofdstuk bleek dat verhoudingen lokaal anders kunnen liggen. In de periode 1967-1973 ging het nog om de machtsverhoudingen met betrekking tot samenwerking. Zo wenste de KVP-Hengelo gesprekken met de PvdA enkel te voeren indien ARP en CHU hierbij betrokken waren, aangezien dit ook landelijk zo werd uitgevoerd. Het was mogelijk om de landelijke politiek te volgen. Wanneer een gezamenlijke lijst opgesteld moet worden dan is er ook een noodzaak om, net als landelijk, functies te bespreken. Hierbij zijn de machtsverhoudingen op lokaal niveau vaak bepalend, zoals in deze paragraaf zal blijken.

Een aantal aspecten van de lokale machtsverhoudingen vormen de basis van onenigheid. De belangrijkste problemen ontstonden wellicht bij het opstellen van de kandidatenlijsten. Deze problemen hadden betrekking op de kandidatuur van specifieke personen en de indeling van de kandidatenlijsten. Daarnaast was er vaak onduidelijkheid over de positie die rechtstreekse CDA-leden innamen. Tot slot vormden specifieke posities in de nieuwe partij een twistpunt.

Bij sommige personen waren specifieke bezwaren tegen hun kandidatuur, zoals landelijk bijvoorbeeld bij Andriessen het geval was. In Wateringen was een controversie rondom een raadslid van de KVP. De ARP achtte dit lid onbetrouwbaar en enkele voorstellen voor samenwerking hingen nauw samen met het desbetreffende raadslid.¹⁵⁴ In Amsterdam wilde de ARP wethouder Bootsma aanstellen. ARP vond het geen typische partijman en hij zou zich daarom profileren als CDA-er. De ARP dacht op die manier de eenheid van het CDA te kunnen benadrukken, aangezien daarover lokaal bezorgdheid bestond. De KVP was van

¹⁵² Meriënboer (e.a.), *Van Agt: Tour de Force*, 236-239.

¹⁵³ D. Verkuil, *Een positieve grondhouding: De geschiedenis van het CDA* (Zoetermeer 1992), 170.

¹⁵⁴ Archief KVPWA, archiefnummer 1010, dossiernummer 12, 'Brief van de ARP-Wateringen aan de KVP-Wateringen, betreffende samenwerking gemeenteraadsverkiezingen 1974, d.d. 26-01-1974.' [KDC Nijmegen].

mening dat hij te betrokken was bij de politiek, waardoor hij zich bij veel punten op zou stellen zoals hij dat eerder als ARP-er had gedaan. De CHU tekende eveneens bezwaar aan.¹⁵⁵

Naast de benoeming van specifieke personen was de verdeling van plaatsen op de kandidatenlijst een punt. Er kon discussie ontstaan over welke partij een kandidaat mocht leveren voor positie X op de lijst. Hierbij werd vaak gelet op de voorgaande verkiezingen. Deze resultaten zijn echter niet hetzelfde als de prognose voor aankomende verkiezingen en daarom kon er onenigheid ontstaan over de juiste verdeling op de lijst. Het ging hierbij zowel over het aantal plaatsen als specifieke plaatsen op de lijst. In Amsterdam deed zich hieromtrent iets merkwaardigs voor. Waar de KVP landelijk voorop liep in de ontwikkelingen om tot één partij te komen, werd duidelijk dat de KVP-Amsterdam een belemmerende factor in de voortgang was. Het bestuur van de KVP-Amsterdam wees de verkiezingsreglementen af omdat zij het niet eens was met de zetelverdeling. KVP-Amsterdam vond dat de partijen autonoom dienden te blijven bij het benoemen van kandidaten.¹⁵⁶ De KVP-Amsterdam was ontevreden over het aantal zetels en wilde de controle houden over de kandidaten die benoemd werden.¹⁵⁷ Hier speelde een lokaal machtsconflict.

Dit was vergelijkbaar in Wateringen. De verdeling van plaatsen op de kandidatenlijst voor de verkiezingen van 1978 was, net als in Amsterdam, een heikel punt. Er waren drie mogelijkheden, waarbij de KVP-Wateringen een optie na wilde streven die leek op de landelijke verdeling. Dit was een gunstige verdeling voor de KVP-Wateringen.¹⁵⁸ In november 1977 hield de KVP-Wateringen een algemene ledenvergadering. Daar werden de oprichtingsakte en de reglementen van het CDA-Wateringen besproken. De zetelverdeling was belangrijk. De ledenvergadering vond dat CHU meer zetels claimde dan waar zij recht op had. De vergadering was verdeeld over de samenstelling van de kandidatenlijst. Sommige leden waren het er niet mee eens dat de KVP voet bij stuk hield. Andere leden meenden dat de KVP voldoende zetels had ingeleverd en vonden dat de CHU en ARP te hoge eisen stelden. Uiteindelijk is de zetelverdeling door de ledenvergadering geaccepteerd, zij het met 13 stemmen tegen.¹⁵⁹

¹⁵⁵ Archief KVPA, archiefnummer 645, dossiernummer 659, 'Notulen bestuursvergadering CDA-Amsterdam, d.d. 17-11-1977.' [KDC Nijmegen].

¹⁵⁶ Archief KVPA, archiefnummer 645, dossiernummer 659, 'Notulen vergadering dagelijks bestuur KVP-Amsterdam, d.d. 26-09-1977.' [KDC Nijmegen].

¹⁵⁷ Archief KVPA, archiefnummer 645, dossiernummer 569, 'Notulen bestuursvergadering KVP-Amsterdam, d.d. 08-11-1977.' [KDC Nijmegen].

¹⁵⁸ Archief KVPWA, archiefnummer 1010, dossiernummer 2, 'Notulen bestuursvergadering KVP-Wateringen, d.d. 27-01-1977.' [KDC Nijmegen].

¹⁵⁹ Archief KVPWA, archiefnummer 1010, dossiernummer 7, 'Notulen Algemene ledenvergadering KVP-Wateringen, d.d. 09-11-1977.' [KDC Nijmegen].

De zetelverdeling was ook in 1980 een probleem. Eén van de obstakels was het beschikbaar stellen van zetels aan vertegenwoordigers van rechtstreekse CDA-leden. In Wateringen waren er niet genoeg rechtstreekse leden om een vertegenwoordiger als kandidaat te benoemen.¹⁶⁰

De positie van rechtstreekse leden was in Amsterdam lastig. De lokale afdeling van de KVP stelde vast dat rechtstreekse leden meer via het CDA-nieuws geïnformeerd wilden worden.¹⁶¹ Deze CDA-leden werden niet voldoende betrokken bij de partij.¹⁶² De rechtstreekse leden mochten, via het CDA-bestuur kandidaten voor de gemeenteraadsverkiezingen voorstellen maar er ontstonden problemen doordat sommige voorstellen door het bestuur van het CDA-Amsterdam niet werden voorgelegd aan de gezamenlijke ledenvergadering van CDA, ARP, CHU en KVP. Verder was het lastig om bij de zetelverdeling rekening te houden met rechtstreekse leden omdat hierbij werd uitgegaan van uitslagen van voorgaande verkiezingen.¹⁶³ Dit was wel mogelijk voor de ARP, CHU en KVP, aangezien zij deelnamen aan die verkiezingen. De rechtstreekse leden van het CDA waren echter in voorgaande verkiezingen niet als zodanig vertegenwoordigd.

Het probleem met rechtstreekse leden en de kandidatenlijsten lijken voort te komen uit de bezorgdheid over de uitstraling van de partij in Amsterdam. Een wethouder die zich niet voldoende als CDA-er presenteert en de zorg over de positie van rechtstreekse leden hebben te maken met de transitie van drie partijen naar één partij. De vertegenwoordigers moesten de nieuwe eenheid uitstralen en de nieuwe leden moesten voor ‘vol’ aangezien worden om voor voldoende herkenbaarheid en draagvlak te zorgen.

Tot slot waren specifieke functies binnen de nieuwe afdeling een strijdvraag. Zo meende de KVP-Hengelo dat zij de voorzitter van het nieuwe CDA moesten leveren.¹⁶⁴ Eerder vond KVP al dat zij de positie van voorzitter in de contactraad moesten opeisen.¹⁶⁵ Het benoemen van de lijsttrekker vormde, net als landelijk, ook in Wateringen een kwestie. De ARP meende dat het CDA-bestuur van de afdeling een kandidaat mocht voordragen, echter

¹⁶⁰ Archief KVPWA, archiefnummer 1010, dossiernummer 7, ‘Verslag van de algemene ledenvergadering KVP-Wateringen, d.d. 28-02-1980.’ [KDC Nijmegen].

¹⁶¹ Archief KVPA, archiefnummer 645, dossiernummer 569, ‘Notulen bestuursvergadering KVP-Amsterdam, d.d. 08-11-1977.’

¹⁶² Archief KVPA, archiefnummer 645, dossiernummer 662, ‘Notulen vergadering CDA-raad Amsterdam, d.d. 10-11-1977.’ [KDC Nijmegen].

¹⁶³ Archief KVPA, archiefnummer 645, dossiernummer 659, ‘Notulen vergadering CDA-bestuur Amsterdam, d.d. 14-02-1978.’ [KDC Nijmegen].

¹⁶⁴ Archief KVPH, archiefnummer 795, dossiernummer 58, ‘Notulen bestuursvergadering KVP-Hengelo, d.d. 20-02-1976.’ [KDC Nijmegen].

¹⁶⁵ Archief KVPH, archiefnummer 795, dossiernummer 27, ‘Verslag van de vergadering KVP-Hengelo bestuur, d.d. 06-03-1974.’ [KDC Nijmegen].

moest deze door de CDA-ledenvergadering gekozen te worden. Dit zou de eenheid van het CDA benadrukken en daarmee zou de landelijke lijn gevolgd worden. De KVP was van mening dat hiermee het CDA-Wateringen niet in staat leek om een geschikte kandidaat te selecteren, aangezien er 400 mensen geraadpleegd zouden worden over de geschiktheid van de kandidaat. Desnoods moest er een verkiezing gehouden worden tussen de drie lijsttrekkers (één van iedere partij).¹⁶⁶ In de gekozen opzet van de kandidatenlijst voor de verkiezingen van 1978 was de nummer één van de lijst een KVP-er.¹⁶⁷ Dit kan het standpunt van de KVP verklaren. De ARP heeft het voorstel uiteindelijk ingetrokken om eenheid te bewaren.¹⁶⁸

Hoe anders ging het in Lelystad. Bij de ontwerpstatuten van het CDA-Lelystad was de samenstelling van de kandidatenlijst zo dat de partijen evenveel kandidaten leverden.¹⁶⁹ Er werd geen onderscheid gemaakt tussen de grootte van de partijen, zoals dat elders gebeurde. Over discussies omtrent posities en personen is in de notulen niets terug te vinden. Dit zou verklaard kunnen worden door het korte bestaan van de drie afdelingen. Dit kan echter niet met zekerheid vastgesteld worden.

Bij het oprichten van de lokale CDA-afdelingen waren veel problemen die te maken hadden met de machtsverhoudingen, meer dan omtrent ideologie. In sommige gevallen waren er personen die niet geschikt werden bevonden, andere keren ging het over de samenstelling van de kandidatenlijst of bepaalde functies in de nieuwe partij. Het is wel duidelijk dat de belangen van de oude partijen niet zonder meer ondergeschikt waren aan het CDA. Aan de andere kant kan gesteld worden dat de partijen er uiteindelijk uitkwamen, soms door concessies te doen, zoals ARP-Wateringen deed bij het benoemen van een lijsttrekker.

De problemen ontstonden met name in de drie afdelingen waar van oudsher al een tak was van de KVP en ARP/CHU. In de afdeling Lelystad waren (voor zover bekend) geen problemen omtrent de machtsverhoudingen doordat alle afdelingen pas opgericht waren. De verdelingen waren dan ook gelijk. In St.-Michielsgestel deden zich geen problemen voor, aangezien daar geen afdeling van ARP/CHU aanwezig was.

Wanneer er dan toch een fusie tot stand was gekomen, betekende dit niet altijd dat het CDA succesvol was. In St.-Michielsgestel had de KVP anno 1978 een bijzondere luxepositie. Bij de gemeenteraadsverkiezingen 1978 werd het comfortabele aantal van bijna 92% van de

¹⁶⁶ Archief KVPWA, archiefnummer 1010, dossiernummer 2, 'Notulen bestuursvergadering CDA-Wateringen, d.d. 24-10-1977.' [KDC Nijmegen].

¹⁶⁷ Archief KVPWA, archiefnummer 1010, dossiernummer 2, 'Notulen bestuursvergadering KVP-Wateringen, d.d. 27-01-1977.' [KDC Nijmegen].

¹⁶⁸ Archief KVPWA, archiefnummer 1010, dossiernummer 2, 'Notulen bestuursvergadering CDA-Wateringen, d.d. 13-12-1977.' [KDC Nijmegen].

¹⁶⁹ Archief KVPL, archiefnummer 262, dossiernummer 11, 'Verslag jaarvergadering KVP-Lelystad, d.d. 21-05-1975.' [KDC Nijmegen].

stemmen gehaald. Niet ongebruikelijk in kleine Brabantse dorpen. In Nistelrode, Vierlingsbeek, Erp en Oeffelt werd bijvoorbeeld 100% van de stemmen gehaald, terwijl het CDA/KVP in de provincie ruim 65% van de stemmen had. Vier jaar later was er nog een overweldigend machtsmonopolie van 73,35% van de stemmen aanwezig in St.-Michielsgestel, zij het dat de lijst geregistreerd stond als 'Onafhankelijk'. Het CDA was gemarginaliseerd tot ongeveer 10%. Pas in 1990 was het CDA de grootste partij, maar ook toen haalde de partij maar 25% van de stemmen. Het betreft hier geen uitzondering. In alle hierboven genoemde voorbeelden (Nistelrode etc.) haalde de lijst 'Onafhankelijk' 100% van de stemmen in 1982, en in alle gevallen bleven zij anno 1986 de grootste maar stonden zij stemmen af aan het CDA.

In de provincie Noord-Brabant was het CDA in 1982 de grootste partij (31,25% van de stemmen) maar volgden de Onafhankelijken (29,77%). In Limburg deed zich een vergelijkbare situatie voor, zij het dat de Onafhankelijken daar in 1986 groter waren dan het CDA. Pas vanaf 1990 verdwenen de Onafhankelijken in beide provincies. In die zin lijkt het CDA eerder een nieuwkomer in de gemeentepolitiek dan een voortzetting van de oude KVP.

De Onafhankelijken lijken met name in de kleinere plaatsen succesvol te zijn. In de grote steden van Noord-Brabant (Breda, Den Bosch, Eindhoven, Tilburg) waren anno 1978 al CDA-lijsten, die allemaal rond 40% van de stemmen haalden. Er waren destijds ook RK-lijsten, maar zij haalden, met uitzondering van Den Bosch, niet meer dan 7% van de stemmen. In 1982 lijkt het erop dat deze RK-lijsten zijn omgevormd tot de Onafhankelijken maar ook daarmee werden niet veel stemmen gehaald. In middelgrote gemeenten zoals Bergen op Zoom, Helmond, Roosendaal, Uden en Veghel haalden de lijsten vaak tussen 10% tot 20%. Het lijkt er op dat naarmate de woonplaats groter was, de invloed van de Onafhankelijken kleiner was.

In Limburg valt dezelfde trend als in Noord-Brabant te constateren, zij het dat de Onafhankelijken hier meer invloed hadden. In de grotere plaats Maastricht behaalden de Onafhankelijken 10% van de stemmen. In Venlo haalden zij geen of nauwelijks stemmen. In Kerkrade en Heerlen komt het verschil tussen platteland en stad duidelijk naar voren. In 1981, vlak na de oprichting van het landelijke CDA, werden er verkiezingen gehouden na gemeentelijke herindelingen. Daarbij werden de gemeenten Kerkrade en Heerlen groter, waardoor de verhoudingen veranderden. Dit wordt duidelijk met een tabel. Het aantal stemmen dat CDA in beide gemeenten behaalde is niet bijzonder toe- of afgenomen. Procentueel gezien leed de partij echter verliezen. Doordat kleine woonplaatsen toegevoegd werden aan de gemeente, verloor het CDA aan invloed ten faveure van de Onafhankelijken.

In middelgrote gemeenten als Geleen, Weert en Roermond wedijverden CDA en de Onafhankelijken met elkaar, waarbij laatstgenoemden tussen de 30% en 45% van de stemmen haalden.

Tabel 2

	Partij	1978	1981 (na herindeling)
Heerlen		Aantal stemmen =31.631	Aantal stemmen =39.394
	CDA	13.327 (42,13%)	14.552 (36,94%)
	RK/Onafhankelijk	5.353 (7,69%)	8.731 (22,16%)
Kerkrade		Aantal stemmen =23.211	Aantal stemmen =25.049
	CDA	9.357 (40,31%)	8.980 (35,85%)
	Overig/Onafhankelijk	3.653 (15,74%)	7.797 (31,13%)

Nergens in Nederland waren de Onafhankelijken nadrukkelijker aanwezig dan in Noord-Brabant en Limburg. In de overige provincies haalden zij in 1982 maximaal rond de 10% van de stemmen. In Amsterdam behaalde zij bijvoorbeeld nog geen 4%. Klaarblijkelijk bestond er in het katholieke Noord-Brabant en Limburg geen behoefte om met protestanten samen te werken.

Conclusie

Vanaf 1974 kwam de totstandkoming van het CDA steeds dichterbij. Uiteindelijk kwam er in 1977 één CDA-lijst, met één lijsttrekker, die nota bene minister-president werd. Er moest een hobbelige weg afgelegd worden voordat dit succes gerealiseerd werd. In 1975 zijn veel conferenties en bijeenkomsten gehouden om ideologische verschillen te beslechten. De partijtoppen discussieerden over twee vragen. Allereerst waren zij het oneens over de vraag of de partij een open of een (exclusief) christelijke partij werd. Dit ging gepaard met het vertrek van enkele prominente personen en afsplitsingen. Na 1975 waren er nog tegengeluiden te horen maar de basis was gelegd. Desalniettemin duurde het nog vijf jaar voordat het CDA officieel opgericht werd. In die tussenperiode sputterde bijvoorbeeld de ARP tegen. Als gevolg hiervan hield de KVP een noodprocedure achter de hand, daar zij zo spoedig mogelijk één partij wilde vormen.

De lokale KVP-afdelingen hadden verschillende strategieën waarop ze met de landelijke politiek omgingen. Sommige afdelingen bespraken de landelijke plannen niet of nauwelijks. Dit was het geval in St.-Michielsgestel. Hier probeerde men voornamelijk samenwerking te zoeken met KVP-afdelingen in de buurt, niet zozeer met ARP en CHU. Deze partijen hadden ter plaatse geen officiële afdeling en waren dus geen grote gesprekspartner. Een andere strategie was te herkennen in Lelystad en, in mindere mate in Hengelo. Deze afdelingen wilden niet wachten op ontwikkelingen in de top. Door de KVP-Lelystad werd de traagheid van het proces betreurd. In Hengelo keek men aanvankelijk naar de landelijke politiek maar werd uiteindelijk besloten dat de samenwerking er hoe dan ook moest komen. Dit was anders in Wateringen, waar men koos voor een afwachtende strategie. De lokale afdeling trof wel voorbereidende maatregelen maar wachtte nadrukkelijk instructies van de landelijke partij af.

De lokale KVP-afdelingen liepen lang niet altijd voorop om tot één partij te komen, zoals dat landelijk gebeurde. In Hengelo was de CHU voortrekker in het proces, terwijl de ARP-Amsterdam zelfs dreigde om desnoods alleen verder te gaan, vergelijkbaar met de landelijke KVP. De reden was dat de KVP het voorstel voor de kandidatenlijst afwees in verband met de zetelverdeling. Deze discussies over machtsverhoudingen waren bij veel lokale afdelingen prominent aanwezig, prominenter dan ideologische discussies. Dit kwam op een aantal manieren naar voren.

Eén manier waarop er onenigheid over de machtsverhoudingen ontstonden, uitte zich in controverses rondom personen. De kandidatuur van personen voor een positie als wethouder of lijsttrekker viel niet altijd bij iedere partij in goede aarde en kon tot hevige discussie leiden. Naast de specifieke personen konden er ook conflicten ontstaan over de kandidatenlijst. Daarbij draaide het om twee zaken: hoeveel posities iedere partij mocht invullen en welke posities zij mochten invullen. De resultaten van vorige verkiezingen dienden daarbij vaak als maatstaf maar over de interpretatie en het belang ervan voor de aankomende verkiezingen bestond niet altijd consensus. Daarbij kwam een ander twistpunt, namelijk de positie van rechtstreekse leden. Zij waren bij voorgaande verkiezingen niet vertegenwoordigd maar waren inmiddels wel onderdeel van de partij. Zij moesten ook kandidaten kunnen leveren, al was het maar omdat het CDA graag eenheid uit wilde stralen. Tot slot waren belangrijke functies in de partij van belang. Het kiezen van een voorzitter en een lijsttrekker was geen sinecure, aangezien alle partijen zich hierin moesten kunnen vinden.

Zelfs wanneer alle obstakels overwonnen waren, zelfs wanneer er een lokale CDA-afdeling tot stand was gekomen, dan nog was dit niet altijd een succesformule. Landelijk

bleek dat er afsplitsingen ontstonden, lokaal was dit niet anders. In alle provincies ontstonden na 1980 lijsten die als ‘Onafhankelijk’ deelnamen aan de gemeenteraadsverkiezingen, maar nergens waren zij zo succesvol als in het zuiden. In veel Noord-Brabantse en Limburgse plattelandsgemeenten behaalde de KVP in 1978 nog een ruime meerderheid, soms was zij de enige partij. In 1982 veranderde dit en kwamen er Onafhankelijken, die een enorme meerderheid behaalde. Dit fenomeen speelde zich hoofdzakelijk af in kleinere gemeenten. In grotere gemeenten was hun aanwezigheid veel minder, alhoewel dit in Limburg wel meer was dan in Noord-Brabant. In 1986 voelden deze partijen de concurrentie van het CDA al, zij het dat de Onafhankelijken vaak nog een meerderheid hadden. Pas in 1990 draaide dit om. Blijkbaar moest het CDA zich als nieuwkomer een weg vechten in de Noord-Brabantse en Limburgse gemeentepolitiek en was de provincie niet klaar voor een gedeelde lijst met protestanten.

Al met al kenmerkte de tweede periode zich door een concreter wordend CDA, waarbij knopen doorgehakt werden, de grondslag en ideologie werden bepaald, maar waarbij ook menigeen de partij de rug toekeerde. De lokale afdelingen die behandeld zijn hebben allemaal een CDA-afdeling opgericht, waarbij succes soms op zich heeft laten wachten. In 2014 was het CDA echter in alle vijf de afdelingen vertegenwoordigd in de gemeenteraad.

Slotbeschouwing

In de periode 1967 tot 1980 zijn ARP, CHU en KVP aan de slag gegaan met een fusieproject waaruit uiteindelijk het CDA is ontstaan. Het CDA was bij haar eerste deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen in 1977 direct één van de grootste partijen van het land. Het is niet verwonderlijk dat er meerdere onderzoeken naar het ontstaan van het CDA zijn gedaan. Daarin worden een aantal hoofdredenen gegeven die aan de basis van het proces hebben gelegen. Veel onderzoekers wijzen op het slinkende aantal zetels en leden van de partijen. Een fusie zou de krachten bundelen en dit was een serieuze machtspolitieke overweging. Andere verklaringen zijn de behoefte om een christelijk alternatief voor liberalisme en socialisme te bieden, ervaring met samenwerking op Europees niveau en de ideologische groei naar elkaar toe van de partijen. De onderzoeken hebben zich tot nu toe hoofdzakelijk gericht op de ontwikkelingen in de top van de landelijke partij. Het fusieproces in lagere partijafdelingen is daarbij niet diepgaand onderzocht. In dit onderzoek is daarentegen ingegaan op het fusieproces op gemeentelijk niveau vanuit het perspectief van KVP-afdelingen. Er wordt getracht een aanvulling te geven op het bestaande onderzoek door niet alleen te kijken naar de grote lijnen maar ook een beeld te vormen van de verschillen die in er in het land tussen afdelingen bestonden.

In dit onderzoek is een tweedeling in de onderzochte periode gemaakt. De eerste periode, 1967-1973, bestrijkt een fase waarin de officiële eerste samenwerkingsgesprekken gevoerd werden, die uiteindelijk tot de oprichting van een federatief verband hebben geleid. In deze fase werden landelijk verschillende samenwerkingsgroepen- en commissies opgesteld, waar voornamelijk de top van de partij betrokken bij was. Voorbeelden hiervan zijn de Groep van Achttien en de Contactraad. Zij publiceerden enkele stukken waarin zij visies ten aanzien van ideologie en beleidsstandpunten formuleerden. Zowel landelijk als lokaal was er onenigheid over de ideologische positie en de grondslag van de nieuwe partij. De vraag was of het een (exclusief) christelijke partij moest worden of juist een partij die open stond voor meerdere inspiratiebronnen. Daarbij kwam de vraag of de partij als brede middenpartij een positie tussen liberalisme en socialisme in zou nemen, of dat zij een christelijk alternatief zou bieden. Op lokaal niveau werden deze stukken en discussies besproken. In grotere afdelingen ontstond hierover onenigheid, waarbij soms zelfs nieuwe partijen opgericht werden. Zo waren enkele leden van de KVP-Amsterdam onder invloed van de fusieperikelen betrokken bij het oprichten van een landelijke partij, PPR. Kleinere afdelingen waren in deze periode minder bezig met de abstractere vraagstukken en koersbepaling, maar liepen vooral tegen praktische problemen aan. Met name in kleine gemeenten bleek het niet voor alle drie de partijen

mogelijk om een lokale afdeling op te zetten. Wanneer dit wel het geval was dan hadden ze niet altijd een groot ledenbestand. Daarom zochten deze afdelingen niet alleen naar samenwerking met de afdelingen van andere partijen binnen de gemeente, maar ook naar samenwerking met afdelingen van de eigen partij in andere gemeenten.

In de periode na 1974 gingen de drie partijen op landelijk niveau verder in federatief verband, dat in 1977 voor het eerst deelnam aan de Tweede Kamerverkiezingen met één CDA-lijst. In 1975 werden een conferentie, congres en enkele bijeenkomsten georganiseerd om verder te discussiëren over de grondslag en ideologie van de partij. Net als eerder waren er ook nu weer afsplitsingen, bijvoorbeeld de RPF. Na 1975 waren er nog wel tegenstanders maar was het proces toch onomkeerbaar in gang gezet. De lokale afdelingen hadden verschillende strategieën om met de landelijke geschillen om te gaan. Er waren afdelingen die niet of nauwelijks over het proces op nationaal niveau spraken. Sommige afdelingen stelden zich afwachtend op, waarbij wel praktische voorbereidingen getroffen werden maar er instructies van de landelijke partij werden afgewacht. Tot slot volgden sommige afdelingen de landelijke ontwikkelingen maar stelden zich daar onafhankelijk van op. Zij wilden lokaal sowieso een CDA-afdeling realiseren.

Landelijke liep de KVP voorop in het proces. Lokaal was dit niet altijd het geval. Soms was de KVP een vertragende factor en was de afdeling van CHU of ARP (of gecombineerd in de Protestants-Christelijke Groep) een stuwende kracht. Problemen ontstonden veelal rond praktische zaken. Het ging daarbij vaak over de machtsverhoudingen tussen de partijen. Dit kwam tot uitdrukking bij het opstellen van kandidatenlijsten. Soms was hier discussie over specifieke personen waar bezwaar tegen bestond, soms ging het over het aantal kandidaten en de positie van ervan die iedere partij mocht leveren. De plaats van rechtstreekse CDA-leden was daarbij een pijnpunt omdat zij niet werden vertegenwoordigd bij voorgaande verkiezingen. De uitslag daarvan werd vaak als maatstaf voor verdeling van plaatsen op de kandidatenlijsten gebruikt. De verdeling van belangrijke functies in de nieuwe CDA-afdeling was een laatste twistpunt.

Het oprichten van een CDA-afdeling op zich betekende nog niet direct een succes. Met name in Noord-Brabant en Limburg keerden de kiezer zich aanvankelijk massaal af van het CDA. Plaatsen waar de KVP voorheen het overgrote deel van de stemmen haalde, kwamen nu in handen van zogenaamde 'Onafhankelijken'. Dit was met name het geval in kleine woonplaatsen, voornamelijk bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1982 en 1986. De Onafhankelijken en het CDA concurreerden vanaf 1986 om de stemmen maar in 1990 waren de Onafhankelijken verdwenen.

De oprichting van CDA-afdelingen verliep in veel gevallen niet vlekkeloos. In grotere afdelingen kwamen andere obstakels naar boven dan bij kleinere afdelingen. Uiteindelijk heeft het CDA in de onderzochte afdelingen nu overal een afdeling die in de gemeenteraad zit.

De hoofdvraag van dit onderzoek luidde ‘Hoe werd er tussen 1967 en 1980 gereageerd vanuit de basis van de KVP op het fusieproces van de KVP met de ARP en CHU?’ De ontwikkelingen bij lokale KVP-afdelingen geven een ander beeld dan dat van de landelijke partijen. Landelijk overlegden de partijen veel over ideologische kwesties zoals de grondslag en de ideologische positie in het politieke spectrum. De lokale afdelingen, met name de kleinere afdelingen, waren meer bezig met praktische zaken zoals de problemen van een klein ledenbestand, het ontbreken van één der partijen in de gemeente en de machtsverhoudingen tussen de partijen. De grootte van de afdeling was mede bepalend voor de inhoud van gesprekken over fusie en samenwerking. Bij grotere afdelingen waren meer gelijkenissen te vinden met de landelijke politiek, terwijl kleine afdelingen andere problemen kende. De politieke koers op lokaal niveau werd deels wel bepaald door landelijke politiek, maar de verhoudingen in de gemeenteraad waren eveneens bepalend. Er is hierboven reeds vastgesteld dat afdelingen op verschillende manieren met de landelijke perikelen om konden gaan, namelijk het niet bespreken (en de facto dus negeren), een afwachtende houding aannemen of kennismaken maar een onafhankelijke koers varen.

Vervolgonderzoek

In dit onderzoek is slechts een inzicht geprobeerd te geven in de vorming van CDA-afdelingen vanuit het perspectief van de KVP op lokaal niveau. Doordat er niet veel bruikbaar archiefmateriaal bewaard is gebleven is veralgemenisering van bevindingen lastig. Het biedt echter veel perspectief voor vervolgonderzoek. Een voor de hand liggende aanvulling is een vergelijkbaar onderzoek dat zich richt op de lokale afdelingen van ARP en CHU. Daarnaast is het interessant om de eerste jaren na de oprichting van een CDA-afdeling te onderzoeken, zeker met de opkomst en ontwikkeling van Onafhankelijken in Noord-Brabant en Limburg in het achterhoofd. Daarbij bestaat er een mogelijkheid om de samenwerking van de verschillende fracties in de gemeenteraad te onderzoeken, bijvoorbeeld aan de hand van verslagen van gemeenteraadsvergaderingen. Tot slot biedt het onderzoek op andere niveaus, bijvoorbeeld bij kieskringen en provinciale afdelingen een mogelijkheid tot verbreding.

Literatuurlijst

- Bak, P., G. Harinck, R. Kuiper, Van ARP naar CDA 1973-1980, in: Harinck, G., Kuiper R., Bak (ed.), *De Antirevolutionaire Partij 1829-1980* (Hilversum 2001), 281-296.
- Berg, J. van den, *Deining: Koers en karakter van de ARP ter discussie, 1956-1970* (Kampen 1999).
- Berg, J., van den, De ARP als evangelische volkspartij? in: Harinck, G., Kuiper R., Bak (ed.), *De Antirevolutionaire Partij 1829-1980* (Hilversum 2001) 255-280.
- Bornewasser, J. A., *Katholieke volkspartij 1945-1980, band II: Heroriëntatie en integratie (1963-1980)*.
- Borstlap, H., C. J. Klop, *De groei naar het CDA: Momenten en impressies uit dertien bewogen jaren* (Franeker 1980).
- Hooven, M., ten, R. de Jong, *Geschiedenis van de Christelijk-Historische Unie 1908-1990* (Amsterdam 2008).
- Koole, R., *Politieke partijen in Nederland* (Utrecht 1995).
- Meriënboer, J., Bootsma, P., Griensven, P. van, *Van Agt: Tour de Force* (Amsterdam 2008).
- Righart, H., *Het Onveranderlijke Nederland: Een eeuw confessionele politiek* (Voorburg 1989).
- Ten Napel, H.-M., *Een eigen Weg, de totstandkoming van het CDA (1952-1980)* (Leiden 1992).
- Ten Napel, H.-M., Een wet mag de zedelijke kracht van het volk niet te boven gaan. De opstelling van het CDA-in-ording in het parlement, in: G. Voerman (ed.), *Conjunctuur van de Macht: Het Christen-Democratisch Àppel. 1980-2010*. (Amsterdam 2011), 33-58.
- Verkuil, D., *Een positieve grondhouding: De geschiedenis van het CDA* (Zoetermeer 1992).
- Voerman, G. Partijfusies in Nederland. Een verkennend seismologisch onderzoek, in: *Jaarboek 1991, Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen* (1992), 123-148.
- Zwart, R., *Gods wil in Nederland* (Kampen 1996).

Websites

- <http://dnpp.ub.rug.nl/dnpp/pp/opgeheven>, geraadpleegd op 05-10-2015.
- http://www.parlement.com/id/vh8lnhronvx6/zetelverdeling_tweede_kamer_1946_heden, geraadpleegd op 12-08-2015.
- http://www.parlement.com/id/vh8lnhrouwxm/christen_democratisch_appel_cda, geraadpleegd op 10-07-2015.

http://www.parlement.com/id/vhqdeqjk4w0k/kabinetsformatie_1977, geraadpleegd op 08-08-2015.

http://www.parlement.com/id/vhqdeqjk4w0k/kabinetsformatie_1977, geraadpleegd op 08-08-2015.

<https://www.cda.nl/standpunten/uitgangspunten/>, geraadpleegd op 03-08-2015.

Bronnen

Archief KVPA, archiefnummer 645, dossiernummer 384, *Stukken betreffende partijvernieuwing*, 1967 z.j. [KDC Nijmegen].

Archief KVPA, archiefnummer 645, dossiernummer 499, *Verslagen van ledenvergaderingen. Met bijlagen*. 1972-1973. [KDC Nijmegen].

Archief KVPA, archiefnummer 645, dossiernummer 549, *Artikel: 'Christendemocratisch appèl voor een nieuw begin in Amsterdam*, in: CDA-nieuws, 1974. [KDC Nijmegen].

Archief KVPA, archiefnummer 645, dossiernummer 569, *Stukken betreffende de verkiezingen van CDA-leden van de provinciale staten*, 1974.[KDC Nijmegen].

Archief KVPA, archiefnummer 645, dossiernummer 662, *Stukken betreffende vergaderingen van de CDA-raad*, 1977-1978. [KDC Nijmegen].

Archief KVPH, archiefnummer 795, dossiernummer 23, *Ingekomen stukken*, 1970. [KDC Nijmegen].

Archief KVPH, archiefnummer 795, dossiernummer 25, *Ingekomen stukken*, 1972. [KDC Nijmegen].

Archief KVPH, archiefnummer 795, dossiernummer 26, *Ingekomen stukken*, 1973. [KDC Nijmegen].

Archief KVPH, archiefnummer 795, dossiernummer 27, *Ingekomen stukken*, 1974. [KDC Nijmegen].

Archief KVPH, archiefnummer 795, dossiernummer 58, *Stukken betreffende vergaderingen van het bestuur in verband met de totstandkoming van het CDA*, 1975-1978. [KDC Nijmegen].

Archief KVPL, archiefnummer 262, dossiernummer 10, *Verslagen jaarvergaderingen*, 1973-1979. [KDC Nijmegen].

Archief KVPL, archiefnummer 262, dossiernummer 11, *Verslagen ledenvergaderingen*, 1975-1979. [KDC Nijmegen].

Archief KVPL, archiefnummer 262, dossiernummer 14, *Verslag bespreking tussen vertegenwoordigers AR, CHU en KVP*, 1973. [KDC Nijmegen].

Archief KVPL, archiefnummer 262, dossiernummer 2, *Ingekomen brieven*, 1969-1980.
[KDC Nijmegen].

Archief KVPL, archiefnummer 262, dossiernummer 21, *Verslag eerste bijeenkomst van de Werkgroep bestudering van samenwerking in en vorming van CDA Lelystad*, 1975.[KDC Nijmegen].

Archief KVPS archiefnummer 321, dossiernummer 14, *Ingekomen brieven en doorslagen van uitgegane brieven*, 1973-1974, 1977. [KDC Nijmegen].

Archief KVPS Archiefnummer 321, dossiernummer 1, *Notulen van bestuursvergaderingen (met enkele presentielijsten)*, 1955-1974. [KDC Nijmegen].

Archief KVPS Archiefnummer 321, dossiernummer 7, *Stukken betreffende de ledenvergadering d.d. 28 februari, waarbij de fusie met ARP- en CHU-Sint Michelsgestel centraal stond*, 1977. [KDC Nijmegen].*¹⁷⁰

Archief KVPS, archiefnummer 321, dossiernummer 3, *Stukken betreffende de fusie van KVP, CHU en ARP tot CDA*, 1978-1980. [KDC Nijmegen].

Archief KVPS, archiefnummer 321, dossiernummer 8, *Circulaires van Partijbureau van de KVP*, 1973-1976. [KDC Nijmegen].

Archief KVPWA, archiefnummer 1010, dossiernummer 12, [KDC Nijmegen].

Archief KVPWA, archiefnummer 1010, dossiernummer 2, *Verslagen van bestuursvergaderingen. Met bijlagen*, 1945-1980. [KDC Nijmegen].

Archief KVPWA, archiefnummer 1010, dossiernummer 5, *Verslagen van de algemene ledenvergaderingen*, 1946, 1949-1959, 1962, 1965-1968. [KDC Nijmegen].

Archief KVPWA, archiefnummer 1010, dossiernummer 6, *Verslagen van de ledenvergaderingen. Met bijlagen*. 1952-1971, 1973. [KDC Nijmegen].

Archief KVPWA, archiefnummer 1010, dossiernummer 7, *Verslagen van de ledenvergaderingen. Met bijlagen*, 1973-1975, 1977-1978, 1980. [KDC Nijmegen].

Leidsch Dagblad, 25-08-1975, *KVP en CHU walsen over Aantjes heen*, 5, bron: <http://leiden.courant.nu/>.

Limburgs Dagblad, 06-12-1975, 17, bron: www.delpher.com, geraadpleegd op 05-01-2016.

Trouw, 13-01-2016, 1.

¹⁷⁰ *Vermeedelijke typefout in de inventarislijst, Sint-Michelsgestel.